

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Навчально-науковий інститут філології, перекладу та журналістики
Кафедра української мови та методики її навчання

Середня освіта (Українська мова та література)
014.01 Середня освіта (Українська мова та література)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

ВІДОКРЕМЛЕНІ КОМПОНЕНТИ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ
І.БАГРЯНОГО: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ І
ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Студентки **Дубовик Альони Олексіївни**

Науковий керівник – канд. філол. наук,
доцент кафедри української мови та методики її
навчання **Г. М. Вакуленко**
Рецензент - канд. філол. наук, доцент
кафедри слов'янської філології, компаративістики
та перекладу **Н. І. Клипа**
Рецензент – канд. філол. наук,
доцент кафедри української мови та методики її
навчання **А. М. Кайдаш**

Допущено до захисту

завідувач кафедри – доктор.
філол. наук, професор **Н. І. Бойко**

АНОТАЦІЯ

У роботі розглянуто відокремлені члени речення, ужиті в художньому мовленні романів Івана Багряного. Розкрито семантико-стилістичні особливості використання відокремлених компонентів як вагомих елементів для створення портретів, змалювання пейзажів, рис характеру героїв. Визначено, що в мовосвіті письменника найтиповішими є відокремлені обставини, виражені дієприслівниковим зворотом, за допомогою яких автор передає динаміку оповіді; активно функціонують відокремлені означення, виражені дієприкметниковим зворотом для відтворення атрибутивних характеристик. Окреслено основні функціонально-стильові особливості речень із відокремленими членами, що є важливими засобами художньої інтерпретації ідіолекту Івана Багряного.

Ключові слова: відокремлені члени речення, відокремлені компоненти, відокремлення, ідіолект Івана Багряного.

The work deals with separate articles used in the artistic speech of Ivan Bagriany`s novels. The semantic and stylistic features of the use of separate components as important elements for creating portraits, depicting landscapes, characteristics of the heroes are revealed. It is determined that the separate adverbial modifiers in which the author conveys the dynamics of the narrative are the most accurate in the writer`s linguistic world; separate attributes are actively functioning to reproduce attribute characteristics. The basic functional and stylistic features of sentences with separate members as important means of artistic interpretation of idiostyrene are outlined.

Key words: separate terms of a sentence, separate components, separation, idiocy of Ivan Bagriany.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ СИНТАКСИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Загальне поняття про синтаксичне відокремлення.....	8
1.2. Умови відокремлення другорядних членів речення	17
РОЗДІЛ 2. РІЗНОВИДИ РЕЧЕНЬ ІЗ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ КОМПОНЕНТАМИ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ІВАНА БАГРЯНОГО	28
2.1. Особливості ідіостилю Івана Багряного.....	28
2.2. Способи вираження та семантичні різновиди відокремлених обставин у романах І. Багряного.....	33
2.3. Структурно-семантичні особливості відокремлених означень і прикладок у мовосвіті І. Багряного.....	38
2.4. Відокремлені додатки в художньому мовленні І. Багряного.....	40
2.5. Стилiстичні функції відокремлених членів речення у текстах І. Багряного.....	42
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	58

ВСТУП

У сучасній українській лінгвостилістиці одним із актуальних питань є вивчення особливостей індивідуально-мовного вираження творчої манери письменника. Автор послуговується відповідними синтаксичними конструкціями, але їх кількісні та якісні параметри створюють індивідуальну внутрішню стилістику [28, с. 202]. У цьому аспекті нашу увагу привернули особливості функціонування речень з відокремленими членами в художньому мовленні відомого українського письменника, публіциста, політичного діяча, автора пригодницьких, автобіографічних та психологічних романів.

У теоретичному аспекті вагомий внесок у вивчення формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних особливостей відокремлених членів речення зробили Л. Булаховський, В. Виноградов, І. Білодід, Л. Пустовіт, Н. Волошина, В. Русанівський, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Т. Крайнікова, Г. Токмань та інші мовознавці. Найбагатший потенціал відокремлених членів речення найбільше розкривається в художньому мовленні. Ми помітили активне функціонування відокремлених компонентів в ідіолекті І. Багряного і вважаємо ці експресивні засоби домінантними в його ідіостилі.

Проблематика, композиційні, жанрові, стильові особливості прози письменника осмислені в працях таких літературознавців, як О. Астаф'єв, М. Баклицький, Ю. Бондаренко, М. Жулинський, О. Ковальчук, Ю. Лаврінченко, І. Романова, О. Шугай та ін. Учені звернули увагу на семантичну структуру індивідуально-авторських метафор (В. Олексенко), епітетів (М. Братусь), біблійних образів (Н. Сологуб), парцельованих конструкцій (Н. Конопленко, Л. Конюхова), образних парадигм (Г. Маклакова), мову публіцистики творів (О. Клещова), найтиповіші засоби експресивного синтаксису (І. Завальнюк). Проблема ж особливостей функціонування відокремлених членів речення в ідіолекті Івана Багряного досі не була в полі зору лінгвістів, що й зумовлює її **актуальність**.

Мета магістерської роботи – проаналізувати відокремлені члени речення в художньому мовленні І. Багряного (на матеріалі романів «Тигролови», «Сад

Гетсиманський») у структурно-семантичному, семантико-синтаксичному та функціонально-стилістичному аспектах.

Для реалізації поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- опрацювати теоретичний матеріал із теми дослідження;
- зібрати фактичний матеріал для аналізу і систематизувати його;
- схарактеризувати структурно-семантичні особливості вживання відокремлених конструкцій у художньому мовленні письменника;
- виявити найбільш продуктивні ряди відокремлених компонентів в ідіостилі І. Багряного;
- утворити лінгвістичні колекції на основі функціонально-стильових особливостей відокремлених членів речення в ідіолекті письменника.

Об'єктом дослідження стали відокремлені члени речення, зафіксовані в художньому мовленні романів І. Багряного, а **предметом вивчення** – їхні формально-граматичні, семантико-синтаксичні та функціонально-стилістичні характеристики.

Матеріалом дослідження послуговувала картотека відокремлених членів речення, укладена шляхом вибірки з романів І. Багряного.

Під час виконання поставлених завдань застосовані такі **методи лінгвістичного дослідження**: спостереження за фактичним матеріалом, класифікаційний, структурний, описовий, моделювання, зіставний, інтерпретації мовних фактів, аналізу, синтезу, узагальнення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому уперше виконано системний структурно-семантичний аналіз речень із відокремленими членами на матеріалі творів І. Багряного, визначено продуктивні ряди відокремлених компонентів, показові для ідіолекту цього письменника, й з'ясовано їхню функціонально-стильову роль у романах.

Теоретичне значення магістерської роботи полягає в подальшому розвитку теоретичних питань стилістичного синтаксису шляхом залучення нового фактичного матеріалу, що дає змогу зрозуміти виражальний потенціал відокремлених членів у художньому мовленні.

Практичне значення магістерського дослідження виявляється в тому, що фактичний матеріал, висновки й узагальнення можуть бути використані на заняттях з української мови під час вивчення відокремлених членів речення у середній та вищій школі, а також на уроках української літератури в процесі аналізу особливостей мови творів І. Багряного, у позакласній роботі з мови та літератури, під час написання навчальних посібників для потреб середньої та вищої школи.

Апробація результатів дослідження. Магістерську роботу апробовано на Всеукраїнській студентській науковій конференції «Арватівські читання» (Ніжин, 2020), Всеукраїнській студентській науковій конференції «Гриценківські читання» (Ніжин, 2020); апробовано в доповіді на засіданні кафедри української мови та методики її навчання Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (протокол №9 від 16 грудня 2020 року). За результатами дослідження опубліковано статтю й тези:

1. Завадко А. О. Семантико-стилістичні особливості відокремлених обставин у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський». *Вісник студентського наукового товариства*: зб. наук. праць / за заг. ред. О. В. Мельничука. Ніжин, 2020. Вип. 23. С. 70-73.

2. Завадко А. О. Семантико-стилістичні особливості відокремлених означень у романі І. Багряного «Сад Гетсиманський» / Арватівські читання: тези доповідей. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020.

Структура магістерської роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ СИНТАКСИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Загальне поняття про синтаксичне відокремлення

Просте ускладнене речення – це синтаксична конструкція, яка містить у своєму складі однорідні члени речення, відокремлені, вставні та вставлені компоненти й звертання.

Відомий синтаксист Л. Кадомцева поділяє засоби ускладнення на граматичні та неграматичні. Граматичними є:

- а) однорідні члени речення;
- б) відокремлені разом з уточнювальними.

А до неграматичних належать:

- а) вставні та вставлені компоненти;
- б) звертання.

Варто сказати, що просте ускладнене речення не є окремою синтаксичною одиницею. Це проміжна ланка між простим та складним реченнями.

Відокремлення – це виділення важливого для змісту речення другорядного члена в самостійніший, наче у «напівприсудок». У такому синтаксичному явищі сильніше наголошується другорядний компонент інтонаційно, а на письмі виділяється відповідними паузами [31, с.75].

М. Плющ подає таке визначення: «відокремлення – це інтонаційне та смислове виділення другорядних компонентів, яке слугує для підсилення їхнього значення в структурі речення» [60, с.234].

За словами О. Пономарева, відокремлення – це виділення одного із членів речення інтонаційно з метою надання йому граматичної автономності. Інтонаційне членування речення з відокремленим компонентом напряду залежить від повноти змісту повідомлення, стилю мовлення та емоційно-експресивного забарвлення. У художньому мовленні автора це синтаксичне

явище не тільки створює художній образ, а й надає оцінку зображуваному [59, с.91].

Відокремлені та уточнювальні компоненти мають таку ознаку, як додаткова предикативність. Це насамперед додаткове повідомлення, яке є, на думку мовця, менш важливим, ніж ознаки, які стосуються присудка.

При цьому варто зазначити, що другорядний член речення за своїм змістом і граматично залежить безпосередньо від того слова, до якого відноситься, а опосередковано – від присудка або підмета [59, с. 92].

Відокремлення ускладнює предикативне ядро речення. Перебуваючи в його складі, характеризується змістовою самостійністю, яка співвідносна з підрядною предикативною частиною або присудком основного речення. Комунікативно-змістова - це основна умова відокремлення, адже вона підсилює мовленнєве спрямування висловлювання, акцентує увагу на головному, підвищує інформативність, робить його більш компактним і стислим. Відокремленню сприяє наявність пояснювальних слів та інверсія [59, с.92-93].

Відокремлення бувають обов'язкові, які залежать від структурних особливостей речення, і факультативні, ті, які автор використовує за бажанням. Велику різноманітність факультативних відокремлень можемо побачити в художніх текстах, де їхнє вживання іноді є досить несподіваним і його важко співставити із загальними правилами.

За морфологічним вираженням стрижневого слова відокремлення поділяються на звороти прикметникові, дієприкметникові, дієприслівникові, субстантивні (іменникові) та прислівникові. Щодо синтаксичної функції, то серед них можна виділити три групи: відокремлені означення, відокремлені обставини і відокремлені додатки.

Відокремлені члени речення були предметом дослідження багатьох авторитетних науковців, які вважали, що в українській мові є достатня кількість слів, сполучень слів та зворотів, що за своєю семантикою є спорідненими з реченнями. Вивченням цієї проблеми займалися ще

О.Востоков, М.Греч, Ф.Буслаєв. Відокремлені звороти вони називали скороченими підрядними реченнями.

Зокрема, Ф. Буслаєв є автором цілого вчення про скорочення речень. Синтаксист наголошував на тому, що скорочуватися можуть як підрядні, так і прості речення. У результаті такого скорочення утворюються форми зі значенням підмета, означення, додатка або обставини. Ними можуть виступати й окремі слова, і навіть цілі звороти.

Проте вчений О. Потебня не поділяв точку зору своїх колег. Він відзначав, що термін «скорочене підрядне речення» зобов'язаний своїм походженням помилковій теорії, за якої логічному судженню відповідає тільки член речення, то це стало можливим лише за рахунок деякого затьмарення закону (судження-речення), що раніше вважався основним [52, с.122].

Що стосується дієприкметників, мовознавець зазначав, що вони «не виникли з підрядного речення, не передбачають сполучників, навпаки, у пізніших мовах вони витісняються підрядними реченнями, що приєднуються до головних за допомогою сполучників і відносних займенників» [52, с.123].

Як бачимо, О. Потебня розкритикував теорію про скорочені підрядні речення, аналізуючи їх історичне походження.

Однак, на глибоке переконання О. Камініної, яка теж досліджувала відокремлені конструкції, «це не означало заперечення в них «реченнєвого» змісту» [32, с.6].

Завдяки науковим розвідкам О. Потебні інші мовознавці побачили, на що саме треба звернути увагу для розв'язання проблеми скорочених підрядних речень. Суть полягає в тому, якою мірою в таких структурах виражена предикативність.

Та, на превеликий жаль, інші вчені поставилися до цієї точки зору дещо скептично.

Показовим фактом є те, що на ритмомелодичні особливості скорочених конструкцій звернув увагу О. Пешковський, автор терміну «відокремлення».

Мовознавець зазначав, що важливими факторами, які сприяють виділенню, є відсутність граматичного зв'язку, збільшення обсягу відокремлюваної групи, зворотний порядок слів, сусідство інших відокремлюваних форм.

Варто сказати, що О. Пешковський не погоджувався із традиційним вченням про означення, додатки й обставини, а досліджував відокремлення керованих іменників, узгоджуваних прикметників та дієприкметників, прилягаючих членів.

Учення О. Пешковського було поширеним не лише в російському мовознавстві, а й в українському. Можна простежити еволюцію розвитку відокремлених компонентів завдяки конкретним фактам: якщо в посібниках і підручниках з української мови кінця XIX - початку XX ст. знаходимо відомості про скорочені підрядні речення, то в посібниках початку 20-30-х рр. XX ст. розглядаються відокремлення іменників, прикметників, дієприкметників та дієприслівників, а в дещо пізніших напрацюваннях - відокремлення означень, додатків та обставин.

Учення О. Пешковського про відокремлені члени речення, за словами М. Шанського, «зобов'язане своїм виникненням педагогічним утрудненням (мета в О. Пешковського була найскромніша: «пояснення розділових знаків для школярів») [18, с.87]. Ця теорія «не дає, однак, вірної інтерпретації всіх мовних фактів, які сюди належать» [18, с.87]. У ній головний акцент зроблено саме на зовнішніх факторах відокремлення, а внутрішню сутність цього явища із семантичної й синтаксичної сторін виявлено недостатньо. Під поняття виділення підпадають різні синтаксичні предикативні одиниці, уточнювальні слова чи групи слів і логічно виділені компоненти. Тому серед них М. Шанський виділяє: 1) уточнення, яке може стосуватися не лише другорядних, а й головних членів речення; 2) додатковий присудок – відокремлені дієприслівники, прикметники, дієприкметники й іменники; 3) відокремлені означення, що виражають атрибутивно-предикативні відношення; 4) відокремлені обставини й додатки, на які падає сильний логічний наголос [18, с.92-96].

Праця «Современный русский язык. Морфология. Синтаксис / под ред. Е. М. Галкиной-Федорук» 1962 року стала поштовхом до того, що в українських посібниках почали виділяти відокремлені уточнювальні компоненти.

Як зазначалося, саме О. Потебні належить думка про те, що основною ознакою відокремлених членів є певна предикативність. Цей учений також є автором поняття «другорядний присудок», яким вважається дієприслівник.

Якщо зважати на той факт, що предикативні відношення відокремлених одиниць дещо відрізняються від зв'язку між присудком і підметом, то стає цілком зрозуміло, чому їх стали називати напівпредикативними. Цей термін належить О. Пешковському, який вказував на зв'язок особливого орудного відмінка, близького до предикативного.

Варто зазначити, що відокремлення як синтаксичне явище у працях багатьох дослідників вважалося лише смисловим та інтонаційним виділенням другорядних членів, що ж до напівпредикативності, то її кваліфікували як вираження додаткових повідомлень. Були також спроби в основу цього вчення покласти не другорядні члени, а синтагми.

Так, у монографії «Сучасна українська літературна мова» за редакцією І. Білодіда зазначається: питання про відокремлені компоненти є частиною розділу про синтагматичне членування, у якому йдеться не про певні відмінності в морфематичному оформленні відокремлюваних і невідокремлюваних лексем у структурі таких словосполучень, а лише про роль, яку вони виконують в його синтагматичному членуванні [58, с.484].

Поняття про напівпредикативні відношення поширилося настільки, що деякі синтаксисти виділяли їх навіть у придієслівних атрибутивних формах, віддієслівних іменниках, словах та словосполученнях, посилаючись на той факт, що вони містять додаткову предикативність, а отже, можуть бути переформатовані в речення.

О. Каминіна зробила спробу обмежити поняття про напівпредикативні відношення, розглянути їх з погляду синтаксичного, вказуючи на їхні

граматичні ознаки. На її глибоке переконання, такі відношення характеризуються такими ознаками: 1) утворюють семантичні предметно-ознакові відношення; 2) повинні бути суб'єктно-предикатними; 3) предикатний член повинен осмислюватися з погляду обов'язкової модальності присудка, значення реальності / ірреальності. Отже, напівпредикативні відношення в цілому визначаються як бінарні, предметно-ознакові і такі, що виникають на основі другорядної предикації, вираженої морфолого-синтаксичними засобами [32, с.26, 30].

Тому О. Каминіна стверджує, «що напівпредикативні відношення властиві тільки відокремленим означенням і дієприслівниковим обставинам» [31, с.31].

Як і багато вчених до неї, дослідниця називає відокремлені дієприслівникові звороти другорядними присудками, особливістю яких є так званий двобічний зв'язок, а саме прилягання до дієслова і віднесеність до підмета.

Лінгвістка до відокремлених означень зараховує відокремлену прикладку; означення, виражене прикметниковими й прийменниково-іменниковими формами; дієприкметникові звороти; другорядний іменний присудок.

О. Каминіна наголошує на тому, що «відокремлені означення, прикладки і дієприслівникові звороти не є тотожними з невідокремленими, зважаючи на їх семантичні й граматичні особливості» [32, с.56, 60, 70, 86].

Мовознавець також з'ясувала роль напівпредикативних зворотів у семантичній будові речення. Важливим зауваженням є те, що виключно прикладка з усіх напівпредикативних зворотів може належати до семантичного предиката. А відокремлені означення, зазвичай, входять до субстантивної групи і саме тому перш за все відносяться до предметного члена речення. Дієприслівниковий же зворот є окремим другорядним предикатом.

Варто також зауважити, що другорядний іменний присудок виконує особливу роль у семантичній структурі речення, а саме: він пов'язаний із

семантичним суб'єктом, у результаті чого на нього орієнтується семантичний присудок.

Дуже вагомими для історії синтаксису є спостереження О. Каминіної над зв'язком відокремлених зворотів із іншими синтаксичними одиницями. Наприклад, відокремлені прикладки й прикметникові означення утворюють разом із підрядними означальними реченнями парадигматичні ряди, тобто іншими словами, постійні співвідношення структурних одиниць однієї системи.

Показовим дослідниця вважає, що дієприкметникові звороти є багатими на різні відтінки значень, на відміну від прикладкових. Перші легко замінюються не лише означальними, а й умовними, причиновими чи допустовими конструкціями. Деколи вони взагалі не співвідносяться з предикативними одиницями. Саме тому зв'язки дієприкметникових зворотів із підрядними частинами не можна назвати системними. Навпаки, вони є принагідними, синонімічними. Звідси випливає, що ці звороти є синонімами до підрядних утворень. Якщо ж говорити про другорядний іменний присудок, то він взагалі не має синонімів ні серед складносурядних, ні серед складнопідрядних структур.

Зазначимо, що саме завдяки працям О. Шанського, О. Каминіної та інших мовознавців відбулося розмежування відокремлених та уточнювальних членів речення. Показовим фактом є те, що в «Грамматике современного русского литературного языка» 1970 р. воно не простежувалося, а от у «Русской грамматике» 1980 р. подаються відомості про напівпредикативні та пояснювальні звороти.

Однак недоліком у багатьох проаналізованих розвідках є поплутування, нерозмежованість морфологічних і синтаксичних категорій при з'ясуванні явища відокремлення.

Синтаксист О. Сиротіна теж використовує у своїх працях термін «відокремлені члени речення», виділяючи другорядні присудки й уточнювальні компоненти. Проте більше увагу надає синтаксичним засобам

вираження модальності, темпоральності й персональності другорядних присудків [55, с.89].

Вона дещо критикує загальноприйняту ідентифікацію всіх відокремлених одиниць як залежних, адже дієприслівниковий зворот відрізняється від власне обставини, другорядні присудки, виражені прикметниками та іменниками, не цілком співвідносні з означеннями.

Іншими словами, відокремлені компоненти мають власні особливі риси, незважаючи на те, що вони морфологічно є дуже схожими із другорядними членами. І саме наявність цих рис є причиною об'єднання їх у два типи – другорядні присудки та уточнення.

У сучасному українському мовознавстві існують різні погляди науковців на проблему відокремлених компонентів. І.Слинько, Н.Гуйванюк, М.Кобилянська вважають, що вчення про ці члени речення є неповним, оскільки в ньому зацентровано увагу на інтонаційно-сміслових сторонах цього явища, тобто обґрунтовується постановка розділових знаків [56, с.437].

У своїх працях ці вчені розглядають речення з пояснювально-уточнювальними зворотами окремо, наголошуючи на тому, що останні не належать до складу моделі, а лише поширюють її на мовленнєвому рівні. Отже, такі звороти не можуть виступати в ролі членів речення.

А. Загнітко називає ці конструкції реченнями з опосередкованими компонентами, наголошуючи на тому, що велика частина з них переважно є уточнювальними або повторюваними [28, с.37].

А відомий мовознавець І.Вихованець стверджує, що ускладнювальні компоненти – це, насправді, відокремлені та опосередковані члени речення [16, с.177].

За традицією, яка встановилася в українському мовознавстві, відокремлення вважають ускладненням синтаксичної структури простого речення.

Як відомо з теоретичних джерел, відокремлені члени несуть певну додаткову інформацію, доповнюють синтаксичну структуру речення, і саме

тому вони є більш виразними у стилістичному плані, ніж ті лексеми, які не є відокремленими. Як зазначає науковець О.Пономарів, відокремлення бувають як обов'язковими, що зумовлені структурними особливостями речення, так і факультативними, які залежать від бажання автора. Факультативні відокремлення найпродуктивніші в художніх текстах [59, с.274].

Відокремлені компоненти можуть бути як поширеними, так і непоширеними. До складу поширених належать порівняльні звороти, модально-вставні словосполучення, відокремлені члени як синтаксичний паралелізм, а також підрядні речення, що є складними синтагмами [59, с.143].

Синтаксист Л. Кадомцева здійснила поділ відокремлених членів речення на підрядні (означення, дієприкметниковий і дієприслівниковий та обставинний звороти); уточнювальні (частина обставинних зі значенням часткової чи повної тотожності, приєднаних спеціалізованими словами типу *тобто, цебто, або*) і специфічні (традиційні відокремлені додатки) [29, с.81-82].

Відокремлені члени речення дуже широко використовуються у мові, тим самим збагачуючи та увиразнюючи її. За висловом Л. Булаховського, вони виконують важливу роль в економізації вислову, концентруючи його навколо предикативного центра, збагачують гнучкість синтаксичної структури літературної мови, збільшуючи кількість можливих паралельних конструкцій [7, с.231].

1.2. Умови відокремлення другорядних членів речення

Засобами, які використовують для відокремлення другорядних компонентів є: порядок слів, паузи, інтонація, наголошування, темп вимови.

Варто зазначити, що відокремлюватися може будь-який другорядний член речення: означення, обставини, додатки (як поширені, так і непоширені), а також кілька компонентів, пов'язаних сурядним зв'язком.

Загальними умовами відокремлення другорядних членів речення є такі:

1) смислове навантаження відокремленого члена речення, його додатковий, доповнювальний, уточнювальний, роз'яснювальний характер.

Найголовніше в смисловому відношенні, звичайно, - напівпредикативність. Вона створюється насамперед дієслівними формами – дієприслівниками, дієприкметниками у функції другорядних членів речення чи їх стрижневих слів. Це впливає із самої природи дієслова – приписувати дію, стан, ознаку певному предмету в часі. Особливо це відчутно в дієприслівнику, що відноситься до основного дієслова. Наприклад: *Спускався в долини і знову підносився, бився над стінами урвищ, крутивсь, як блискаucha спіраль, чудом тримаючись на скелястій мозаїці* (2, с. 12).

2) порядок слів.

При прямому порядку слів узгоджені означення, виражені відповідними зворотами, повинні обов'язково стояти перед означуваним словом (у препозиції). Проте у такій типовій для них позиції означення не відокремлюються, не є засобом ускладнення. Якщо ж означення потряпляють у нетипову для них позицію (постпозицію) по відношенню до означуваного слова, тоді вони вважаються відокремленими членами речення, як-от: *Тьмяно сяяли ліхтарі, обведені веселковими німбами* (1, с. 59);

3) ступінь поширеності члена речення.

Зазвичай поширені другорядні члени речення є відокремленими частіше, ніж непоширені. Наприклад, відокремлена обставина, яка виражена дієприслівниковим зворотом, незалежно від позиції в реченні, на письмі завжди відокремлюється: *Спостерігаючи зовнішній світ, Григорій в цім намагався забути, особливо в години дозвілля* (2, с. 59);

4) неможливість деяких опорних слів вступати в безпосередній синтаксичний зв'язок з іншими членами речення.

Це стосується особових займенників, до яких неможливо прямо приєднати означення, оскільки це створює нову предикацію (граматичну основу). У такому випадку означення, що пояснює особовий займенник,

завжди є відокремленим компонентом. Наприклад: *Він, засмучений і виснажений, підійшов до хати* (2, с. 73).

Велику кількість напівпредикативних конструкцій знаходимо в художньому мовленні Івана Багряного. Письменник використовує різноманітні типи відокремлених членів речення:

1) поширену відокремлену прикладку, що стоїть після іменника, до якого вона відноситься: *І найцікавішим було те, що цей Металіді – **страшний терорист і повстанець згідно з обвинуваченням**, - все-таки не відважувався вбити мишу* (1, с.359);

2) непоширену і поширену прикладки, що стоять при особовому займеннику (незалежно від позиції): *Це вона - **Галя**, як була ще маленькою* (1, с.8);

– *Щоб ви, сини його вірні, старого Чумака, старого коваля діти рідні – міцно купи трималися та й найменшого брата рятували* [1, с.10];

3) відокремлені обставини допусту, виражені іменником з прийменником *незважаючи на*: *Хтось всередині, **незважаючи на всю очевидність факту**, одчайдушно і безпомічно протестував* (1, с.120);

4) звороти зі словами *у зв'язку з, залежно від, згідно з, відповідно до, завдяки, за згодою* та інші відокремлюються зрідка, за бажанням автора. Це залежить від того, наскільки зворот поширений, чи є у ньому додаткове обставинне значення, яка його стилістична функція: *Тут вони були, **завдяки своїй чисельній і інтелектуальній більшості**, без сумніву, державною нацією* (1, с.239);

5) відокремлену обставину, виражену дієприслівником, який стоїть перед дієсловом-предикатом: *Мати махнула рукою і, **засміявшись**, пішла швиденько до хати* (2, с.52);

6) обставини причини, що виражені словосполученнями: *У вагоні, **попри всю велику кількість пасажирів**, навдивовижу тихо* (1, с.32);

7) означення, виражені прикметником і дієприкметником, а також прикметниковим і дієприкметниковим зворотом, якщо воно відноситься до

особових займенників: *Вона, виведена з останньої колії, з найбільшої напруги останніх днів, як паротяг з рейок, втратила контроль й пішла найхімернішими зигзагами...* (1, с.184);

8) препозитивні означення (як поширені, так і непоширені), які поряд з атрибутивними мають додаткове обставинне значення: *Збентежений, спійманий на злочинстві, приголомшений і засоромлений, Григорій розгублено дивився їй услід* (2, с.116);

9) поширені неузгоджені означення, виражені іменниками, якщо вони виступають поряд із узгодженими: *Бистра, гірська, завширшки з Ворсклу, річка текла, петляючи в нетрях* (2, с.31);

10) непоширені узгоджені означення, якщо вони стоять після означуваного іменника, перед яким уже є означення: *Повернувся до табору уже тоді, як здалеку почув дзвінкий Наталчин сміх, веселий, розкотистий* (2, с.116);

11) означення-інфінітиви, що стосуються підметів, присудків чи об'єктних поширювачів. Більш точно називати їх особливими відокремленими пояснювальними зворотами: *Такий наказ вийшов — усім шукати* (1, с.105);

12) відокремлені означення, що відносяться до підмета, вираженого займенником: *Присадкуватий і добродушний, він підійшов упевненою ходою, як додому, і далєбі щиро тішився* (1, с.96);

13) узгоджені означення, виражені прикметниками: *Потяглися дні — мокрі, досадні, задушні* (1, с.232);

14) конструкції зі сполучником *як*, що набули модального характеру: *Посміхався в свій довгий запорозький вус, як це він робив завжди* (2, с.3).

Крім загальних умов відокремлення, виділяються також умови відокремлення конкретного члена речення – означення, обставини, додатка. Так, відокремлення узгоджених поширених означень відбувається за таких умов:

- якщо вони виражені прикметниковими або дієприкметниковими зворотами і стоять у постпозиції щодо означуваного слова: *Утікає десь*

цілий світ, розпливчастий і туманний, нереальний світ, поставлений шкереберть (2, с.15);

- стосуються особового займенника, відокремлюються в будь-якій позиції: *Він лежить на великому дерев'яному ліжкові, роздягнутий, накритий вовняною ковдрою чи киреєю* (2, с.54); *Засмучена і стривожена останніми новинами, вона опустила очі донизу* (2, с.165);

- препозитивні означення можуть відокремлюватися лише у випадку, коли мають в собі обставинний відтінок причини, допусту чи умови: *Мов ударені блискавкою, ізюбри кинулись врозтіч* (2, с.169);

- позиційно віддалені від означуваного слова: *Григорій підійшов у сутінках, темний зсередини і чорний зокола, - підійшов тяжко, простуджено кашляючи, і став* (2, с.187);

- завжди відокремлюються, якщо відносяться до пропущеного члена речення: *Блідий, трохи схудлий, засмалений вітрами, стояв і ніяково, по-дитячому посміхався* (2, с.250);

- якщо стоять після іменника, перед яким уже є узгоджене означення: *Старий Чумак, бронзовий і мускулястий, дивився просто кожному в очі примружено і посміхався* (1, с.5);

- уточнюють семантику попереднього означення – прикметника: *Одівся в свій, вже не білий, а картатий, рясно оздоблений відбитками підошов і обцасів, костюм* (1, с.123);

- непоширені постпозитивні означення, що відносяться до власного імені: *Наталка, насуплена, чекала на краю галявини* (2, с.177).

Аналіз фактичного матеріалу показав, що досить часто в художньому мовленні відокремлені члени речення виділяються не комами, а тире.

1. Якщо означення містить інформацію, яку треба підкреслити, виділити: *Четверо добрих коней – сірий, буланый, вороний і гнідий – пирскали коло танку і стояли слухняно, звичайні до такої операції* (2, с.91).

2. Якщо означення містить додаткове повідомлення: *От він стоїть там – розлогий і кострубатий, чорнокорий, старезний каштан – і охає тихо,*

похитуючи руками гілок, мовби хоче вдарити тими руками об поли, почувши щось в тривожному шепоті вітру (2, с.241).

3. Якщо відокремлене означення (або ряд означень) пояснює попереднє означення: *Щит золотий з дивною емблемою – емблема зради, - прип'ятий на чорно-синій емалі вічності, вогневіє в чотирикутнику вікна, за холодними ґратами* (1, с.17).

Неузгоджені означення відокремлюються за таких умов:

1) уживаються поряд із узгодженим означенням: *Цілий берег Амуру був досить низинний, з поодинокими сопками, вкритий чайками та сухою травою й бур'янищами* (2, с.256);

2) відносяться до іменника власної назви і містять у собі додаткову інформацію про предмет чи особу, які вони пояснюють: *І Грицько, й Наталка були вже на місці, з наляканими очима та в мокрому одязі, чимдуж поспішили до печі* (2, с.89);

3) якщо треба підкреслити їхню смислову роль у реченні: *Вона промчала, як фурія, коридором мимо – сухорлява, рудогрива, ні, вогненно-грива й досить молода, й досить гарна, в військовій блузі, з портупеєю через плече й через опуклий бюст* (1, с.57). Таке неузгоджене означення має уточнювальне значення, тобто знак тире можна замінити сполученням слів *а саме*.

Узгоджені й неузгоджені означення, які виражені одиничними прикметниками або дієприкметниками, можуть відокремлюватися за таких умов:

1) стоять після пояснюваного слова, перед яким уже є узгоджене означення: *То її держить йому тутешній волохатий бог, лютий, скупий і ненажерливий* (2, с.50); у випадку, якщо перед означуваним словом узгодженого означення немає, то означення, яке знаходиться в постпозиції, може або відокремлюватися, або ні в залежності від настанов мовця.

2) не вступає у предикативний зв'язок із підметом: *Біля ліжка старенька мати, зажурена, схудла, мовчки вдивлялася в батькові очі* (1, с.23);

Варто наголосити, що і поширені, і непоширені означення завжди відокремлюються незалежно від позиції в реченні за таких умов:

- а) коли вони відносяться до особового займенника;
- б) коли вони є позиційно віддаленими від означуваного слова;
- в) коли вони відносяться до пропущеного члена речення.

Засобом ускладнення простого речення також є прикладка.

Прикладка – це різновид означення, вираженого іменником, що узгоджується з означуваним словом у відмінку. Наприклад: *Під сонкою, над широченькою, бистрою річечкою стояла споруда – комора не комора, хата, крита берестю* [2, с.127].

Оскільки прикладки є різновидом означення, то й у мові їх відокремлення тотожні.

За традицією, до узгоджених означень можна зарахувати прикладку, яка за словами О. Потебні: «характеризується атрибутивністю», тобто може вступати в атрибутивні відношення з означуваним словом.

Варто зазначити, що прикладка виконує в реченні напівпредикативну функцію. Саме це дозволяє сучасним синтаксистам ідентифікувати її як другорядний субстантивний присудок. Наприклад: *А Медвин – бравий герой і грізний суддя та володар душ людей і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів, - стояв і тіпався* (2, с.243).

Постпозитивні прикладки відокремлюються за таких умов:

- виконують доповнювальну або роз'яснювальну функцію і вказують на певну ознаку предмета, а саме: соціальний стан, родинні відносини до особи, ім'я, прізвище, ознаку за характером діяльності: *В розпалі братньої розмови до хати увійшла Катря, Андрієва подруга з тих прекрасних років перед в'язницею й засланням* (1, с.114);

- приєднуються до означуваного слова уточнювальними або роз'яснювальними словами. Такими лексемами можуть бути частки, прийменниково-іменникові конструкції, прислівники, як-от: *на прізвище, на ймення, особливо, наприклад, зокрема, а також, сполучники або, чи,*

тобто, як: *Один з них був голова гольдяцького мисливського колгоспу імені Хагаєвича, з р. Хунгарі, росіянин, на прізвище Судаков* (1, с.160).

У випадку, якщо прикладка приєднується до означуваного слова за допомогою сполучника *як*, то відокремлюється лише тоді, коли містить у собі додатковий відтінок причини. Таке відокремлення не залежить від позиції, яку займає прикладка у реченні: *Наталка, як бувалий мисливець, виконувала всі ці справи з легкістю* (2, с.98);

- стоять у постпозиції і виражаються словосполученням вказівного слова на зразок: *хлопець, дівчина, чоловік, людина* з узгодженим чи неузгодженим означенням. Наприклад: *А Грицько, хлопець неабиякої крупної вдачі, скорявся* (2, с.56);

- знаходиться в постпозиції, стоїть після іменника власної назви: *А Наталка – дівчина сувора, проте дуже справедлива, - завжди все вирішувала по совісті* (2, с.80);

- постпозитивна прикладка є видовим поняттям до родового: *А збоку, на довгій лавочці під парканом, сидять хлопці – чотири маленькі брати* (1, с.22);

- має значення уточнення або пояснення: *Блискуча навощена підлога – паркет в ялинку – аж сліпить, віддзеркалюючи гроно молочних пухирів на стелі* (1, с.163);

- треба підкреслити самостійність прикладки, частіше в кінці речення: *Багато крапок рухається в усіх напрямках – то живі, ще не роздушені, маленькі хижаки* (2, с.72).

Прикладки відокремлюються у будь-якій позиції за умови, якщо відносяться до особового займенника: *А вони – маленькі романтики – йдуть по огradі, побравшись за руки, - чотири маленькі брати, один другого менший, - крадуться крізь загадкову темряву навколо церкви* (1, с.18).

Ускладнювати просте речення також можуть відокремлені обставини. Найчастіше в художньому мовленні відокремлюються обставини, що

виражені одиничними дієприслівниками, дієприслівниковими зворотами або прислівниками та іменниками в непрямих відмінках.

Обставини відокремлюються за таких умов:

1) виражені дієприслівниковим зворотом незалежно від позиції в реченні: *Ягельський лишився лежати в камері, **поставивши сухі коліна кроквами й тяжко, астматично дихаючи**, аж-но відчувався жаль в тому диханні, що він не може піти з усіма* (1, с.97);

2) виражені одиничними дієприслівниками, які знаходяться у препозиції відносно присудка: ***Стопившись**, читець витирає ніт і озирається* (1, с.19); у випадку, якщо одиничний дієприслівник стоїть у постпозиції щодо дієслова-предиката і виконує функцію обставини способу дії, тоді не відокремлюється, як-от: *Дівчина вийшла **зашарівшись*** (2, с. 78);

3) уточнюють значення попередньої обставини: *Пробив нетрі грудьми і ліг тут, **між корчами**, доніс свою голову аж сюди, **за кілька тисяч кілометрів, аж на край землі*** (2, с. 50);

Обставини, які мають уточнювальний характер, не завжди є відокремленими. Це залежить від інтонації мовця.

4) виражені прийменниково-іменниковими конструкціями, насамперед для їх виділення серед інших членів речення та надання їм особливого смислового акценту. Наприклад: *Але тут, **на цьому іспиті, на цьому виїмковім змаганні**, хвилювався* (2, с. 86);

5) якщо означає додаткову дію, час, причину, умову: *Дві цятки **наближаються до ґрат і миготять, проводжаючи*** (2, с. 4);

6) незалежно від позиції в реченні відокремлюється обставина з допустовим значенням: *Проте Андрій в перший день не скористався з такої своєї вигоди — йому зовсім було не до снання, **незважаючи на тяжку перевтому*** (1, с.72).

Фіксуємо, що зрідка в художньому мовленні трапляються відокремлені додатки.

Відокремлені додатки – це виділені інтонаційно відмінкові форми іменників з прийменниками (*крім, окрім, за винятком, замість, на відміну від, окрім*) або прислівниковими сполученнями, що мають значення виключення, винятку, заміни [39, с.56]. Наприклад: *А з другого боку було ясно, що ніякий спеціальний розрахунок за тим даванням махорки не стоїть, ніякий єхидний намір, **крім великого ризику*** (1, с.145).

Варто зауважити, що відокремлені додатки визнаються не всіма синтаксистами. Проте мотивом для їхнього виділення є не стільки внутрішньо смисловий, скільки зовнішній аспект, як-от: наявність зв'язку керування та можливість поставити питання непрямих відмінків до такого додатка.

Слід сказати, що додатки з прийменником *замість* не відокремлюються за умови, якщо цей прийменник можна замінити відповідником *за*. Порівняймо:

*Це ти **замість** Миколи. – Це ти **за** Миколу.*

Таким чином, відокремлені компоненти є одним із засобів ускладнення простого речення. За певних структурно-семантичних і стилістичних умов у художньому мовленні Івана Багряного відокремлюються обставини, означення, прикладки й додатки, які виражені одиничними прикметниками, дієприкметниками, прикметниковими та дієприкметниковими зворотами, словосполученнями та прийменниково-іменниковими сполуками у формах непрямих відмінків.

РОЗДІЛ 2

РІЗНОВИДИ РЕЧЕНЬ ІЗ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ КОМПОНЕНТАМИ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ІВАНА БАГРЯНОГО

2.1. Особливості ідіостилю Івана Багряного

Іван Багряний – це митець, який своїми безсмертними творами виборював українську незалежність. За словами Івана Дзюби, це «одна з найяскравіших і найдраматичніших постатей в українському письменстві і громадянстві першої половини і середини ХХ століття» [22, с.79]. Загальновідомим фактом є те, що Багряного переслідували на Батьківщині, та і в діаспорі його не завжди розуміли. На превеликий жаль, твори цього самобутнього автора лише нещодавно дісталися до українського читача. Варто сказати, що все життя письменника буквально пронизане драматичними колізіями та ризиком.

На наше глибоке переконання, життєвий і творчий шлях Івана Багряного можна вважати яскравим прикладом непересічної особистості, істинного патріота України, який усі свої сили віддав задля становлення та відродження рідної землі, опаленої вогнем і втраченими людськими долями. «Нешадний до всіх поневолювачів і катів. Ворог усієї брехні, підступництва, облуди. Ворог рабської психології і покори. Ворог продажних і нищих, юд і фарисеїв, зрадників, перевертнів і донощиків. І водночас – возвеличник відважних і сильних, чесних і незрадливих, бентежних і гордих людей – носіїв української і вселюдської правди. Таким він був. Таким відійшов у безсмертя», - такими словами схарактеризував письменника Григорій Костюк, дізнавшись про його смерть [38, с.7].

Варто зауважити, що стиль письма Багряного має яскраво виражений романтичний відтінок, адже об'єктом зображення є насамперед незвичайний герой у незвичайних обставинах. Елементи пригодницького

жанру ми з легкістю можемо відшукати у більшості творів письменника. А напружений сюжет, який вражає своїм динамізмом та ефектом несподіванки, можна вважати визначальною рисою його стилю. Неможливо також уявити твори Багряного без постійних роздумів, відступів, у яких, без сумніву, проглядається сам автор, його філософія та внутрішнє бачення зображуваного.

Та найбільше увага читача прикута, звісно ж, до головного героя, до людини, сильної духом, незламної, відданої своїм переконанням до останнього подиху. Цікаво те, що героїв Багряного аж ніяк не можна ідентифікувати як жертв, задавлених тоталітарною машиною, насправді вони є втіленням найкращих рис українського народу, нескореного й вільного. Саме в такого представника незалежної держави Іван Багряний щиро вірив, на нього покладав усі свої надії і сподівання. Про такого героя він часто говорив у свої виступах, таким від усього серця захоплювався.

У своїй творчості письменник намагався сформувати образ «нового українця», погляди якого, по-перше, є кардинально протилежними до традиційного еквіваленту простого селянина. По-друге, його характер випробовується винятковими умовами, які тільки зміцнюють його переконання, при цьому не виключаючи доброту й самопожертву. Автор відчайдушно намагався створити тип героя, який не лише не боїться постійно боротися з усіма життєвими перипетіями, а й знаходить у них певну точку опори, працює над собою, удосконалюючи власну життєву філософію, і втілює її в реальність.

Цікаво, що Іван Багряний, зображуючи криваві часи тоталітаризму, водночас був мрійником, який щиро бажав українцям єднання, повернення до християнських заповідей. Він до нестями любив свою Батьківщину, був її вірним сином, який не міг і не хотів замовчувати правду, прилаштуватися до влади, бути причетним до її свавілля. Тож не дивно, що провідною темою творчості Багряного є протистояння системі

більшовицького терору, яку йому блискуче вдалося розкрити у романах «Сад Гетсиманський» і «Тигролови».

Роман Івана Багряного «Сад Гетсиманський» став першим текстом, який надзвичайно правдиво описує тоталітарну систему, що панувала в СРСР на той час. Письменник у цьому творі показує найжахливіші моменти сталінського терору, возвеличуючи при цьому людину сильну, мужню, здатну впевнено протистояти суворому режимові, не шкодуючи навіть власного життя. Авторіві майстерно вдалося торкнутися теми збереження людського у людині, її відчайдушної боротьби за духовні цінності.

Варто зауважити, що образ головного героя Андрія Чумака у романі «Сад Гетсиманський» нерозривно пов'язаний з образом Ісуса Христа, а страждання хлопця під час допитів можна порівняти з муками, які Син Божий терпів на Голгофі. Андрій, як і Христос, просив Бога відвернути від нього ці випробування для тіла та душі, проте цим надіям не судилося справдитися. Героєві довелося пройти через усі кола пекла для того, щоб спокутувати гріхи своїх земляків.

Мотив зради, описаний у Біблії, наскрізною ниткою проходить через усе тло роману. Андрій у хвилини відчаю постійно намагається зрозуміти, хто ж насправді його виказав. Під підозрою були й брати, і сестра Галя, й кохана Катерина. Ці здогадки неймовірно пекли серце героєві, але як би там не було, хлопцеві ніколи навіть на думку не спадало підписати протоколи слідчих, тим самим підставляючи під удар цих найдорожчих для нього людей.

Як же парадоксально те, що зрадником виявився священник Яків, що не зберіг таїнство сповіді, будучи насправді агентом НКВС. Для Чумака цей факт став справжнім потрясінням, яке тільки зміцнило його люту ненависть до тоталітарної системи і всіх тих, хто до неї причетний, усіх, хто назавжди втратив людську подобу.

Андрій Чумак – це людина, яка викликає велике захоплення насамперед тим, що він має власний кодекс честі і невідступно його

дотримується. Саме ця природна шляхетність, яка не дозволяє видавати інших, зраджувати, брехати, їй допомогла хлопцеві вистояти у, здавалося б, межовій, критичній ситуації.

Показовим фактом є те, що цей образ Іван Багряний багато в чому писав із себе самого, адже йому також судилося відчути на собі гіркий досвід політв'язня. Відомо, що описи допитів у романі є дуже схожими з тим, що довелося пережити їй письменнику у свій час.

Героя, якого він описує, не можна назвати повністю ідеальним, проте беззаперечним фактом є те, що він є носієм найкращих моральних якостей, яких так не вистачало тоді і бракує зараз. Ці риси є повним антиподом не лише до жорстокості чекістів, а й до малодушності тих українців, які через свій страх втратили людяність.

Андрій Чумак, навпаки ж, зумів довести, що людині під силу зберегти свою гідність навіть у надскладних умовах. Тільки воля до життя, яка постійно ним рухала, допомогла не розколотися, вистояти, не втративши при цьому власної індивідуальності та найкращих людських рис.

Неможливо не відзначити і той факт, що Іван Багряний, який майстерно передав трагедію, що тяжко переживає українська інтелігенція, водночас співпереживає їй представникам інших національностей (євреям, росіянам, німцям, полякам). Ці люди, які на перший погляд, здаються вихідцями з різних світів, об'єднані одним болем, проживають разом найдраматичніші часи свого життя.

Ще однією характерною рисою цього роману є величезна кількість роздумів, публіцистичних відступів, які допомагають краще заглибитися у внутрішній світ героїв, їхні думки, переживання, спричинені трагічними обставинами.

Роман «Сад Гетсиманський» неможливо читати спокійно, перед тобою раз у раз постають жахливі картини принижень, звинувачень, душевних і фізичних терзань. Книга є глибоко філософською та реалістичною. Її сміливо можна назвати гімном людській честі, стійкості та

витривалості. Іншою емоційністю наповнений роман Івана Багряного «Тигролови».

Цей твір був предметом аналізу багатьох авторитетних дослідників, праці яких здебільшого роблять акцент на життєствердному спрямуванні тексту, возвеличенні свідомих та нескорених українців. Більшість літературознавців вважають цей роман пригодницьким. І це, на наше глибоке переконання, справді так, адже у творі можна виокремити типові для цього жанру ознаки. Однією з них є так звана полярність системи образів, яка поділяє всіх персонажів на позитивних на чолі з Григорієм Многогрішним і негативних, до яких можна віднести Медвина та його оточення, тобто представників тоталітарного режиму.

Ще однією рисою, притаманною роману, є своєрідний хронотоп, який прив'язаний суто до тогочасних реалій і не має на меті описати минуле чи передбачати майбутнє. Мотив подорожі в «Тигроловах» лежить в основі сюжету, й одним із ключових образів тут є потяг, що символізує довгу мандрівку. Та, на жаль, ця мандрівка для головного героя є вимушеною, адже його везуть на заслання до Сибіру.

Варто зауважити, що в романі наявні як динамічні, так і статичні описи. Перед очима читача вимальовуються картини побуту та міського життєвого устрою. Особливої ваги у тексті мають цікаві факти про різні види мисливства, оскільки вони увиразнюють, оживлюють розповідь. Пейзаж у більшості епізодів виконує лише фонову роль.

Ще однією особливістю роману можна назвати лаконічність мови. Емоції та почуття героїв найчастіше стають її виразником. Письменник постійно намагається залучити читача до описуваної в тексті ситуації, увесь час тримає в зацікавленні. Кожен із дванадцяти розділів завершується так, що хочеться якомога швидше почати читати наступний.

Роман Івана Багряного «Тигролови» вражає кількістю охоплених тем. Патріотизм, кохання, мирне життя на лоні природи, втеча, пригоди, бажання помсти – все це поєднується в одному творі, який притягує увагу читача.

Центральним образом роману «Тигролови» є образ Григорія Многогрішного – героя, який вражає своєю сміливістю, духовною силою, мужністю, вмінням у будь-якій ситуації залишитися людиною. Хоча він і пройшов дуже нелегкий шлях, який когось іншого вибив би із колії, зламав, проте Григорій не втратив свого Я й навіть збагатився як особистість.

Зауважимо, що романи «Сад Гетсиманський» і «Тигролови» можна вважати яскравою творчою сторінкою видатного письменника-емігранта Івана Багряного. Він не побоявся висвітлити правдиві факти тоталітарного гніту, що знищили цвіт української інтелігенції. Твори вражають силою художньої думки, колом порушених проблем, непересічними персонажами.

Якомога точніше передати свої ідеї та думки, переконання та настрої героїв письменнику вдалося за допомогою різноманітних мовних засобів, одним із яких є відокремлені члени речення. Іван Багряний використовує відокремлення різного морфологічного вираження з певною стилістичною метою.

2.2. Способи вираження та семантичні різновиди відокремлених обставин у романах І. Багряного

Дослідивши романи І. Багряного «Тигролови» й «Сад Гетсиманський», ми виявили, що відокремлені обставини, виражені дієприслівниковим зворотом, є найтипівішими. Так, проаналізувавши художнє мовлення роману «Тигролови», ми виявили різновиди обставин і встановили їхню стилістичну функцію.

1. Дієприслівниковий зворот, який стоїть на початку синтаксичної конструкції, найчастіше виступає:

а) у ролі обставини способу дії: *І розливаючи пиво в склянки, веселий "професор" авторитетно починає виклад на природничу, географічну, а разом*

і на релігійну тему, про те, "як Бог сотворив той химерний край", те золоте ельдорадо, куди вони їдуть і що в нім "сам чорт ногу зломить, поки розшолопає, що й до чого" (2, с.34);

б) у ролі обставини часу: **Цеє кажучи**, піймав на собі Наталчин погляд і це ще дужче його під'юдило (2, с.106);

в) у ролі обставини умови: **Накосившись або нагрібшись трави**, сиділи вдома, проти сонця голяка і стругали химерні палички з зубчиками та плескати кілочки з зарізами (2, с.152);

г) у ролі обставини причини: **Мавши скажений голод**, хлопці сиділи в розпачі (1, с.191).

2. За умови, якщо дієприслівниковий зворот знаходиться в середині речення, то він виступає:

а) у ролі обставини способу дії: **Наталка спинила собак криком**, — вони повернулися і полягали біля неї, **гарчачи та наставивши вуха в нетрі**, що вкривали схил сопки (2, с.136);

б) у ролі обставини часу: **Надвечір, перейшовши величезну мар**, вийшли на новий кряж, на становик і йшли довго ним на північ (2, с.100);

в) у ролі обставини умови: **Сірки були і не його контрагенти**, однак **Мокієнко, знавши добре Сірків**, шанував їх і охоче взявся виконати доручення, допомогти (2, с.148);

г) у ролі обставини міри й ступеня: **В очі, що, загораючись все більше**, наближались до нього з краплинками крові на віях... (2, с.40);

д) у ролі обставини мети: **Думка йому шалено працювала, намагаючись знайти всьому логічне пояснення**, але нічого не виходило (1, с.221).

3. Дієприслівниковий зворот, що займає абсолютний кінець речення, найчастіше виступає:

а) у ролі обставини способу дії: **Вона закусила губи, напружуючи всю силу волі** (2, с.217);

б) у ролі обставини мети: *Зразу, як пішла ходова вивірка, пішли за нею по нетрях і наші мисливці, здобуваючи в день по тридцять-сорок штук* (2, с.158);

в) у ролі обставини причини: *У річці ревла вода, піднімаючись дедалі вище; камені, що стирчали на ній зверху, щезали один по одному під водою* (2, с.140);

г) у ролі обставини міри й ступеня: *Завтра його наслідять, і треба буде кидатись напропад, ламаючи куці головою* (2, с.144);

д) у ролі обставини умови: *Натрапили на барсовий слід і ходили полювати, залишивши усіх собак вдома* (2, с.155).

4. Однорідні обставини, виражені дієприслівниковими зворотами найчастіше виступають:

а) у ролі обставини способу дії: *Збоку стоять чотири мисливці, виструнчившись перед оком апарата, спираючись на рушниці* (2, с.64); *Виричавши вогненні очі, дихаючи полум'ям і димом, потрясаючи ревом пустелі і нетра і вогненным хвостом замітаючи слід, летів дракон* (2, с.7);

б) у ролі обставини часу: *Видряпавшись нарешті на гору, похитуючись і важко дихаючи, стежкою йшла двонога істота* (2, с.42).

5. Одиначні дієприслівники, що набувають додаткового обставинного значення, виражають різні семантичні відтінки:

а) на початку синтаксичної структури найчастіше виступають обставинами способу дії: *Насупившись, Григорій сидів і не знав, чи йому йти, чи вже не йти* (2, с.164); *Розквитавшись, помахав здивованим дівчатам рукою і пішов* (2, с.218); *Розмовляючи, Гриць розмахував руками та підвищував голос* (2, с.207);

б) у середині моделі є репрезентантами обставини причини: *Собак залишили вдома, поприв'язувавши* (2, с.122); мети: *Довго крутився, шукаючи, але марно* (2, с.98); способу дії: *Мати в очіпку і в рясній стародавній спідниці, посміхаючись, несе тарілки в двері...* (2, с.56); *Дорогою, сміючись, Грицько розповідав беззлобно, як його сестра піддурила* (2, с.130); *Правда, він щось*

говорив, **хворіючи**, але хіба тому можна вірити? (2, с.76); Стояла, як статуя, як нежива, і дивилась, **не моргаючи**, в глибінь (2, с.134); Тим часом поїзд засвистів, зашипів, зойкнув і, **шарпаючись**, — аж но ребра в людей тріщали, — рушив і поповз у темряву (2, с.174); Відтак, **озброївшись**, пішов через річку по камінню (2, с.50);

в) в абсолютному кінці речення найчастіше виступають у ролі обставини способу дії: Після пантування хлопці пробули вдома лише п'ять днів, то й ті п'ять днів косили траву на старій пасіці, кілометрів за десять, "за харч", мовляв Грицько, **кепкуючи** (2, с.150); а також причини: А Наталка викликала і за кожним разом тихше, **віддаляючись** (2, с.156); й мети: Але не могла втерпіти і перехилилась слідом за братом, **пильнуючи** (2, с.132).

У романі «Сад Гетсиманський» Іван Багряний продуктивно актуалізує відокремлені обставини, виражені дієприслівниковими зворотами.

Нами спостережено, що:

1. Дієприслівниковий зворот, ужитий на початку речення, найчастіше виступає:

а) у ролі обставини способу дії: **Тихо-тихесенько шепочучи**, Охріменко вводив Андрія в курс справ і познайомив докладніше з усім порядком та людьми (1, с.74);

б) у ролі обставини часу: **Минувши камеру**, наглядач відкрив двері до наступної й впустив їх туди (1, с.303);

в) у ролі обставини умови: **Переступивши поріг камери**, він тепер був рівноправний арештант і розташувався, "як у себе вдома" (1, с.71);

г) у ролі обставини причини: **Не добившись лікарської допомоги ззовні**, вони рятували самі, як могли, Андрія (1, с.285);

2. За умови, якщо дієприслівниковий зворот знаходиться в середині структури, він виступає:

а) у ролі обставини способу дії: Вони плывуть, **гойдаючись на хвилях**, і срібні зірочки капотять з весел в малахітову безодню... (1, с.280);

в) у ролі обставини часу: *В стелі горить електрична лампа, засвітившись зразу по вечері, тобто в 6 годин, тобто тоді, коли десь там, за мурами, на волі люди ще пляжаться на сонці над якою-небудь Лопанню* (1, с.100);

г) у ролі обставини причини: *Не командував, не злостився, не дивився в очі й взагалі мовчав, просто йшов позаду, а коли Андрій зупинявся, не знаючи куди повертати, Рибалко на мить виходив наперед* (1, с.57);

д) у ролі обставини мети: *Склав руки на своїх могутніх грудях, обіперся спиною об двері, забезпечивши таким чином "тил", нагнув голову, як тур, і чекав* (1, с.69);

е) у ролі обставини міри й ступеня: *Рев то притухав, сходячи до собачого скімлення, то раптом вибухав знову несамовито...* (1, с.119);

є) у ролі обставини допусту: *Хтось всередині, незважаючи на всю очевидність факту, одчайдушно і безпомічно протестував* (1, с.173).

3. Дієприслівниковий зворот, перебуваючи в абсолютному кінці речення, найчастіше виступає:

а) у ролі обставини способу дії: *І ще багато іншого розповів Охріменко і познайомив докладніше з усіма присутніми в камері, почавши від себе* (1, с.76);

б) у ролі обставини умови: *Андрій спробував-таки викликати лікаря, зчинивши грюкіт у двері* (1, с.132);

в) у ролі обставини мети: *Причому, те шукання було настирливе й зворушливо пильне: обмацували всі рубці й вузли на одязі, пороли черевики, длубалися в підлозі, часом навіть зривали плінтуси, тих "заборонених речей" шукаючи* (1, с.147);

г) у ролі обставини причини: *І так само вони ж десь їдуть, поспішають по всіх інших чисельних радіусах до центру, боючись спізнитися, під страхом тяжкої кари* (1, с.46).

4. Однорідні обставини, виражені дієприслівниковими зворотами найчастіше виконують функцію:

а) обставини умови: *Ще безсумнівною річчю було те, що, втративши все, безсила протистояти фізичному й духовному розчавленню, геть в усьому змалівши, людина лишала собі сміх* (1, с.140);

б) обставини мети: *Ага, мабуть, їх десь перевели, звільняючи камеру для нього, "засекречуючи" його* (1, с.24);

в) обставини способу дії: *Всі двадцять п'ять літ в ньому зажили враз, запульсували, напружуючи кожний м'язок, мобілізуючи кожний нерв, кожний суглоб* (1, с.227).

5. Одиначні дієприслівники, що набувають додаткового обставинного значення:

а) на початку речення найчастіше виступають обставинами часу: *Відкарбувавши, Сергєєв закрив течку* (1, с.187); *Приноровившись, оперативники взяли Васильченка за ноги й так само, як Ягельського недавно, потягли геть, мов бревеняку, хребтом через поріг* (1, с.134); *Умираючи, старий Чумак, старий коваль, наказав був усіх синів своїх до себе мерцій згукати, телеграму вдарити, щоб мерцій поспішали, поки ще він живий* (1, с.5); *Стопившись, читець витирає піт і озирається* (1, с.21);

б) у середині синтаксичної конструкції або в абсолютному кінці виступають у ролі обставини способу дії: *Нечаєва, насупившись, тарабанила пальцями по столу* (1, с.193); *Він прочитав, не кваплячись, папірця вдруге, кров ударила до голови, товклася в скроні й заважала тверезо думати, вимагаючи того папірця отак подерти геть на дрібні шматочки* (1, с.150); *Чухались безпам'ятне, а потім, опритомнівши, шпарко схоплювалися на ноги — "поверка"* (1, с.104); *Андрієва віра в те, що лист піде, захиталася, спостерігаючи, як лист мандрує з-під прес-пан'є під прес-пан'є* (1, с.194); *І місяць дивиться зачарований, не змигнувши* (1, с.274); *Андрій обіперся на крило лінійки і чекав, позіхаючи* (1, с.37).

Отже, можемо констатувати, що Іван Багряний у романах «Сад Гетсиманський» і «Тигролови» активно послуговується відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковим зворотом та одиначним

дієприслівником, що репрезентує значення причини, способу дії, мети, часу, міри й ступеня та допусту.

2.3. Структурно-семантичні особливості відокремлених означень і прикладок у мовосвіті І. Багряного

На наше глибоке переконання, відокремлені означення в ідіолекті Івана Багряного теж є досить продуктивними. Проаналізувавши вищезгадані романи, ми дійшли висновку, що в них наявні такі групи атрибутивів:

- означення, виражені прикметниковим або дієприкметниковим зворотом, які стоять у постпозиції щодо означуваного слова: *Він підіймав її вгору і дивився крізь люфу на сонце, дивився на блискучу спіраль всередині, офарблену в спектральні кольори* (2, с.80);
- означення, які відносяться до особового займенника: *Призвичаєні до певного укладу, вони відчують, що зійшли з рейок* (2, с.26);
- поширені означення, які знаходяться у препозиції щодо означуваного слова: *Запнута кулинкою, Наталка орудувала на сонці над водою, як вправний спортсмен на вранішній руханці* (2, с.70);
- поширені постпозитивні означення, які мають перед пояснюваним словом іще одне узгоджене означення: *Бронзові обличчя, засмалені вітром, сліпучим сонцем і морозами, були ніби вирізьблені за ідеальною моделлю мужеської краси вправним майстром з суворого металу* (2, с.170).

Іван Багряний послуговується в романах і поширеною прикладкою, яка зазвичай знаходиться в постпозиції щодо означуваного слова та виділяється на письмі за допомогою тире: *А межи ними котив цей плач на колесах, цей неетапний етап, цей найдемократичніший "експрес" — ковчег горя проклять і сліз материнських* (2, с.195).

У творі «Сад Гетсиманський» також досить продуктивно актуалізуються відокремлені означення. Найбільш поширеними з них є:

- постпозитивні означення, виражені прикметниковим або дієприкметниковим зворотом: *Навпроти стоїть Сергеев і торкає його лінійкою, сам свіжий, бадьорий, іронічно усміхнений* (1, с.203);

- поширені постпозитивні означення, які мають перед пояснюваним словом іще одне узгоджене означення, і виражають семантичний обставинний відтінок причини: *Андрієві ті цікаві очі, підведені великими підозрливими синцями, на блідому обличчі, обрамленому вогненным кольором волосся, видалися очима розпутної, владуїмущої жінки* (1, с.59);

- означення, які вступають у безпосередній синтаксичний зв'язок із особовим займенником: *Заспана, з якимись паперами під рукою, вона, як бігла, так і завмерла на півкроці, вражена* (1, с.38);

- поширені означення, що є позиційно віддалені від означуваного слова: *На покуті, залитий сонцем, під сліпучою синявою неба сидів старий Чумак* (1, с.8);

- рідше відокремлюються постпозиційні означення, виражені одиничними прикметниками: *Тут були люди трьох поколінь — старі, середні й зовсім юні* (1, с.153);

Трапляються в аналізованому романі й відокремлені прикладки: *Кидається тепер от серцем мати — стара Чумачиха, а сама сидить нерухомо* (1, с.5).

Як бачимо, атрибутивами Іван Багряний послуговується не менше, ніж обставинами. Найчастіше це означення, виражені прикметниковим або дієприкметниковим зворотом, які стоять у постпозиції щодо означуваного слова; означення, які відносяться до особового займенника; поширені означення, які знаходяться у препозиції щодо означуваного слова; поширені постпозитивні означення, які мають перед пояснюваним словом іще одне узгоджене означення. Поодиноким є вживання письменником і відокремленої прикладки, яка в більшості випадків на письмі виділяється за допомогою тире.

2.4. Відокремлені додатки в художньому мовленні Івана Багряного

Порівняно з обставинами та означеннями відокремлені додатки в художньому мовленні Івана Багряного є менш продуктивними. З роману «Сад Гетсиманський» ми відібрали такі речення, ускладнені відокремленими додатками: *З усіх в'язнів лише Андрій не мав ніяких лахів і ніяких взагалі речей, **крім маленької торбиночки** (1, с.332); **Крім навчання**, всі зайнялися ще іншими, практичнішими справами — Руденко й інженер Н заходилися з цвяшків, які вони десь попідіймали в лазні чи по дорозі з неї, та з шматків дроту робити голки (1, с.336); **Крім розподілу підлоги**, для старости камери було взагалі багато іншого клопоту (1, с.357); Вона нашорошувала всіх, **крім самого доктора Петрова** (1, с.372); **Крім наук**, люди займалися ще іншою, творчою працею: шили, власне, латали свої лахи, робили голки, чубуки, люльки, доміно, шахи й кості для гри, вишивали на своїх рушниках, а то й на ганчір'ї квіти, зайчиків, голубів, що цілуються, й навіть портрети своїх товаришів, а найчастіше — якісь дівочі обличчя (1, с.383); **Крім шахів, шашок та доміно**, в камері була ще низка інших, спеціально тюремних ігор, вигадуваних самими в'язнями (1, с.413); **Крім кутка**, було перевернуто всю камеру (1, с.484); Можна укласти на такій хусточці цілу поему, яку, **крім в'язнів**, ніхто з тюремників ніколи не зможе прочитати (1, с.517); **Крім мисок**, в камері нічого ліпшого немає (1, с.519); *І мала Галя, **замість радити**, стояла і мерехтіла сльозами з широко відкритих очей (1, с.6); **Замість піддатися сліпому, але шляхетному відрухові**, Андрій зціпив зуби, аж йому набрякли щелепи, склав демонстративно руки на грудях, закинув знову праву ногу на ліву й вп'явся пламеніючим зором в збожеволілу фурію (1, с.59).**

У романі «Тигролови» стинтаксичних конструкцій відокремленими додатками небагато: *Ні ягоди, ні якогось овоча, **крім гадючих грибів**, нічого такого, про що він читав, як про звичайні речі в лісах (1, с.42); **Крім хлопців**, на заготпункті ночували ще два цікавих типи (1, с.46); **Крім рушниць, харчів***

тощо, мали при собі ще дві коси примкнуті (1, с.163); *В Григорія, крім притороченої сокири, вірьовки і набійниці, ще похідний казанок* (1, с.229).

Як бачимо, відокремлюються додатки, виражені конструкціями із прийменниковими словами *крім, замість*. Їх значно менше, ніж відокремлених означень та обставин, оскільки відокремлення додатків менш виразне, на думку лінгвістів, синтаксично обмежене і простежується рідко. У зв'язку з цим ці структури неоднозначно трактуються в синтаксисі. Тому виявлення умов відокремлення додатків вимагає від синтаксистів подальших наукових розвідок.

2.5. Стилiстичнi функцiї вiдокремлених членiв речення у текстах I. Багряного

Проаналiзувавши романи Iвана Багряного «Тигролови» та «Сад Гетсиманський», з упевненiстю можемо констатувати, що речення з вiдокремленими компонентами вiдiграють у мовостилi письменника неабияку стилiстичну роль. Аналiз фактичного матерiалу дає нам можливiсть утворити певнi лiнгвiстичнi колекцiї, а саме:

1. Вiдокремленi члени речення, що сприяють розгортанню певних ситуацiй у романах. Фiксуємо у моделi такi семантичнi вiдтiнки:

а) вiдокремленi обставини, вираженi дiєприслiвниковим зворотом, якi:

- репрезентують життя родини Сiркiв, iхнi звичаї, а також дозвiлля:

Перейшовши рiчку, повернулись на схiд i пішли нагору стежечкою (2, с.88); *Перемагаючи великi труднощi, мисливцi посувалися дуже поволi* (2, с.116); *Кинувши сук, мисливець почав мацати руками в проломинах, — либонь, прибив* (2, с.46); *А впоравшись з усiм, старий заходився надворi варити обiд* (2, с.120); *Пождавши хвилину, як затихло рипiння, хлопцi вийшли, скрутили назад на головну i пішли шпарко* (2, с.219); *А iнженер, тобто Григорiй, лежав під куреником горiлиць, i зажмуривши очi,*

дослухався до ноток в тім голосі (2, с.118); *Лише діди, запаливши люльки, сиділи ще і гомоніли собі коло вогню. І цибатий зять з ними* (2, с.112); *Діди, знявши шапки, урочисто чоломкались за тайоожним, та й за козацьким звичаєм* (2, с.102); *Потім попрощався, надів капелюха, взяв гвинтівку і, сховавши люльку, щез, як і прийшов* (2, с.138); *Сон таки взяв своє, налігши всією силою* (2, с.114); *Другий підійшов і став поруч, посміхаючись і прудко бігаючи очима по компанії та по салону* (2, с.36); *Звідти щось вискочило з гуркотом і ухканням і подалось геть, ламаючи суччя* (2, с.44); *Григорій витріщив очі, переводячи їх то на одного, то на другого* (2, с.58); *Іноді на дозвіллі Грицько з сестрою співали пісень, лежачи горілиць на березі* (2, с.142); *По якімсь часі загавкали радісно собаки, женучи вистрибом через воду* (2, с.78); *Гриць загаявся, і Наталка зі сміхом пролетіла мимо, а за нею Заливай, голосно гавкаючи* (2, с.84); *Забрались у куток і сиділи, тяжко відсапуючись* (2, с. 220); *Зразу, як пішла ходова вивірка, пішли за нею по нетрях і наші мисливці, здобуваючи в день по тридцять-сорок штук* (2, с.158); *Аж у скивицях боліло, так він напружував очі, стежачи за Сірком і за всім навколишнім* (2, с.213); *Вони нишпорили під снігом, хрумкали, чавкотіли, розмелюючи щелепами кедрові бирки і вибираючи горіхи* (2, с.161);

- показують веселу та запальну вдачу Наталки Сірківни: *Приспівуючи насмішкувато, Наталка розвішала картки на стіні і подалась на другу половину, до хатини* (2, с.68); *Приклавши руки до уст, вона змагалась з Грицьком, кричали вдвох* (2, с.146); *Дівчина взяла ведмежа на руки, підсунула стільця до ліжка і сіла, посадивши ведмежа на коліна* (2, с.63); *А як zostались з Грицем самі, Наталка приступила з допитом — перепитувала знову й знову про їхні гулі, про чудернацькі музики, про танці та про тих панянок мальованих, і слухала пильно, з блискучими очима, намагаючись не прогавити ні слова* (2, с.222);

- возвеличують сміливість і силу волі Григорія Многогрішного: *Мавши вибір між можливою смертю в звірячих пазурах і певною*

смертю на виворотні від холоду, Григорій почекав мить, послухав, а потім рішуче зліз і пішов (2, с.162); Часто зупинявся, ставав біля дерева і стояв, заплющивши очі, — слухав, як у вухах дзвонило і ніби молотії били по черепу (2, с.48);

- показують жахливе становище в'язнів: *А тоді, задерши голову до заграбованої діри, владно гукає в гроно мерехтливих очей і блідих облич, що поприлипали, мов паперові, до ґрат (2, с.10);*

- передають страшну ненависть Медвина до Григорія: *Він бив межі ті очі, намагаючись їх геть повибивати (2, с.38);*

- створюють атмосферу сімейного затишку, що панувала в родині Сірків: *В стелі крутились віяла, оберталися нечутно по горизонталі, творючи лагідний вітер (2, с.30);*

- описують в'язницю, в якій перебував Андрій Чумак: *Ідучи повз ряди герметичне закритих дверей, Андрій відчував хоробливу цікавість — що ж там, за ними, є (1, с.85); Андрій іде тяжкою, повільною ходою, дивлячись під ноги на широкі гранітові плити сходів, і маленький оперативник не наслідуюється його підганяти, хоч навколо в самій атмосфері відчувається великий поспіх і нервозний божевільний темп (1, с.159);*

- відтворюють думки героїв: *Слухаючи ту прекрасну мову, Андрій думає: "От везуть та й вкинуть у рідну-ріднісіньку українську тюрму" (1, с.49);*

- зображують тюремний устрій: *І тільки прийшовши до камери, Андрій зрозумів, що означало оте "треба" (1, с.86); Діставши кожен свою "межу", почали укладатися (1, с.10); Не дивився тільки Ягельський та Андрій, власне, Андрій теж дивився, але не в миску, а на людей і зовсім іншими очима, не цікавлячись ані тим хлібом, ані цим цукром, лише спостерігав саму процедуру... (1, с.109); Хоча один і тут приноровився спати, уткнувшись в куток і спираючись другим боком на товаришів, що, хоч-не-хоч, мушили його підтримувати, аби самим не попадати (1,*

с.154); *Незадоволений був лише Узуньян, що дали ліше місце, порушивши правило, але його ніхто не підтримав* (1, с.121); *Словом, 49 камера користалася з деяких благ, обернувши отак наглядача в "християнську віру"* (1, с.305); *І от, вийшовши з-за віндової клітки, Андрій несподівано усторч зустрівся з великими смутними очима* (1, с.161); *Через те пайки були далеко не однакові а це безмежно утрудняло їх розподіл, викликаючи тяжкі ускладнення, сварки, а іноді, кажуть, і бійки* (1, с.107); *Він це зробив дуже погрозливим шепотом, просунувши голову у віконце* (1, с.112); *В коридорі його поклали на брезент і понесли, як в лантуху, скалозублячи між собою* (1, с.294); *Голяр стриг своїх "клієнтів" досить недбало, безцеремонне, так, як стрижуть баранів, лишаючи смуги й куці волосся або немилосердно скубучи машинкою* (1, с.145); *Юрба топталася, покашлюючи та зітхаючи* (1, с.29); *Вечорами, як і вночі, і вдень, через певні періоди поуз затулене залізним щитом вікно десь у тюремному подвір'ї гриміли кроки — там хтось грізно бив у камінь кованими чобітьми, йдучи гусячим кроком* (1, с.137); *28-й в'язень камери ч. 49 відразу увійшов у колію й зажив загальним камерним життям, підпорядковуючись усім неписаним правилам* (1, с.72); *Той чай роздавав наглядач, наливаючи його з великого чайника в миски та кухлики* (1, с.110); *Квартирку зачинено, й зовсім нічим дихати, а люди ще й курили, заглушаючи тремтіння нервово* (1, с.111); *Дехто твердив, що перші, кого не повертають до камери, потрапляють на розстріл зразу після швидкого суду спецколегії або до божевільні, збожеволівши після тортур* (1, с.138); *Андрій спершу одягнувся, а потім взяв черевики в руки й, переступаючи через ноги, животи й голови своїх товаришів, обережно намагаючи ногами місце, де б можна стати й не придушити сплячих і не сплячих, вийшов у коридор* (1, с.156);

- репрезентують твердий характер Андрія Чумака: *Побачивши це, Андрій відкинув усякі вагання, глибоко зітхнув і став на шлях цілковитого й принципового заперечення* (1, с.168); *Він лише зціпив зуби, намацав нари*

і, здершись на них, ліг горічерева, заплющив очі і так лежав пластом (1, с.28); Йому знайомий цей стан — то інстинкт самозахисту зумисне притуплює нерви, заощаджуючи їх, бо ж їм належить витримати занадто великі іспити, перед ними будуть занадто реальні жахи і небезпеки, щоб ще шарпати їх жахами уроєними (1, с.162); Перед тим, як покинути його, може, назавжди, він жадібно дивився на все навколо, намагаючись все зафіксувати, відкласти в клітинах мозку, щоб потім пам'ятати, яка ж була та "воля", який же був той світ, в якому для нього забракло місця (1, с.39); Все це він знав, але, ризикуючи життям, — отак заскакуючи до рідної хати на день, на годину, — не сподівався їх зустріти (1, с.12);

- моделюють виснажливі допити героя: *Посправлявшись в красномовстві, "товаришка Клава" пішла до столу (1, с.195); Кладе лінійку геть, сідає, закурює запашну папіросу й, відкинувшись на спинку крісла, дивиться на Андрія примруженими очима (1, с.208); Але начальник райвідділу на диво зовсім не розізлився, він глянув байдуже на сержанта, що засміявся біля вікна, подивився на цигарничку, взяв задумливо одну цигарку і, кладучи цигарничку на стіл, перевів погляд на Андрія (1, с.31); Стояв, заклавши руки за спину, й ворушив бровами (1, с.295); А потім двоє підхопили його під руки, закрутивши їх назад, поволокли до стільця й посадили (1, с.176); Слідчий дивиться в папери, низько схилившись, а Андрій дивиться на ті самі папери здалеку (1, с.171); І сходили буйною, неуявною лайкою та епітетами, яких немає в жодному словникові, приголомшуючи навіть мужське вухо своїм цинізмом (1, с.175); Одначе Андрій все-таки папірця прочитав, перш ніж його підписувати, не звертаючи уваги на всі підганяння (1, с.149); Андрій теж спокійно відповідав, пильнуючи за характером запитань і характером відповідей (1, с.62); Потім підсунула аркуш паперу, озброїлася ручкою й стала задавати Андрієві стандартні запитання, намагаючись бути спокійною (1, с.61); Клава побігла слідом, вихнувши біля Андрія спідницею (1, с.196);*

Оперативник сів насупроти Андрія на стільці, взяв у руки ребристу палицю, якою орудував Великін перед тим, поставив її на коліна, сперся на неї руками, а на руки підборіддям і так застиг, дивлячись тупо на свою жертву (1, с.199); *Андрій мовчав, ігноруючи всі запитання категорично* (1, с.214); *Сергеев м'яв недопалок цигарки, розтоптуючи його в попільничці* (1, с.33); *Андрій встав теж, перемагаючи біль* (1, с.178); *Андрій встав, вірніше, його "встали" оперативники, схопивши під руки* (1, с.218); *Андрій бачив, що його викликали сюди не ради всіх цих розмов, а викликали й тримають в очікуванні чогось, а тим часом зводять час, намагаючись поєднати приємне з корисним* (1, с.35); *Кухлика відібрав оперативник, а хліб Андрій почав кришити, намагаючись його зжувати, проковтнути* (1, с.205); *А тепер він січе лінієчкою по плечах, карбуючи нею свої слова* (1, с.207); *В дверях Андрій обернувся, відчувши пильний погляд слідчого на собі* (1, с.300);

- передають нищість та байдуже ставлення слідчих і лікарів до в'язнів: *Оперуючи листами, іменами, різними дрібними фактами, які доводили тісний зв'язок з тією чи тією людиною, Сергеев вибирав багатьох живих (вибирав безпомилково!) і заносив їх у протокол* (1, с.215); *Міліціонери трималися перед Рибалком, як рівні, сиділи й курили з ним, прикурюючи від одного сірника, лиш було видно, що вони його все-таки дуже бояться* (1, с.50); *Придивилась, мружачи очі, ніби короткозора* (1, с.296); *А лікпом, не припиняючи своїх візит з чарочкою брому й бачачи в'язня в доброму здоров'ї, вже робила здивовані очі* (1, с.289); *Нарешті фурія, продивившись якусь тонюньку папку, зробила глибокодумний і таємничий вигляд, закрила шафу й вернулась до столу* (1, с.64); *А як Андрія посадили на стілець, Фрей погасив цигарку в попільничці на столі, перекинувшись при тому кількома словами з Сергеевим і Великіним, і пішов* (1, с.190); *Перестаралась, служачи вірою й правдою "урядові й партії"* (1, с.290); *Їм буде легка кара, як людям, що довели свою лояльність, щиросердно розкавшись та признавши всі свої провини* (1, с.292); *Лікар*

шпарко гримнув лядою кормушки, закрив її перелякано, а Андрій поточився, **трохи не впавши** (1, с.287);

- змальовують уявні картини у свідомості героїв: *Всі вони знали досконало своє столичне місто і уявляли, що оце вони йдуть по ньому власними ногами, **прогулюючись по сонячних вулицях**, зустрічають знайомих...* (1, с.313); *А біля стіни, **втискаючись в неї спиною**, стояла мала сестра їхня і дивилася теж туди, де й мати, очима, повними здивування й сліз, що стікали великими краплями* (1, с.19); *І вже ніби не вони стріляють, а батько б'є молотом по розпеченому залізу, **поклавши його на мокру латочку на ковадлі**, — іскри летять несамовито роєм, а вибух з-під молота глушить вуха...* (1, с.125);

- показують дружні стосунки між ув'язненими: *А тоді, **облизуючи раз по раз чорні губи**, розповів, що він добре знає брата Миколу й добре знав старого Чумака — "разом у боях були"...* (1, с.133); *Коли зачинилися двері, Охріменко взяв Васильченка на оберемок, мов малу дитину, й, **роняючи великі сльози з своїх волячих очей**, відніс і поклав на його місце* (1, с.130); *І хоч він не скінчив думки, але Давид його зрозумів і сприйняв його слова, як і потиск руки, всією своєю фанатичною юнацькою душею, **відповівши на потиск гарячим потиском*** (1, с.293);

- передають постійне відчуття страху та розгубленості: *Перш ніж вийти, Георгіані спробував не вийти, він сидів розгублено серед звалища голих людей, чухав волохаті груди й, **дико обертаючи банькатими очима**, зволікав свій вихід* (1, с.123); *Він не наказував, він просив, **поглядаючи по коридору** — чи немає начальства* (1, с.304); *Так стверджують всі, **опускаючи при тому очі*** (1, с.113); *Свистун сів на своє місце й тяжко-тяжко зітхнув, зіперся спиною об стіну й сидів, **дивлячись просто перед собою невидючим зором*** (1, с.122);

- зображують тяжку дорогу до в'язниці, яку долають майбутні арештанти: *Вони становлять майже сто процентів "населення" цього торохкітливого поїзда, та й ще тиснуться на кожній станції,*

проклинаючи енергійно невідомо кого (так, на здогад буряків), бо не можуть сісти як слід до переповнених вагонів і ризикують спізнитися (1, с.47);

- репрезентують ледь помітну надію, яка завжди жила в душах героїв: *Потримають, пострахують і, не мавши ніяких матеріалів супроти нього, пустять (1, с.58);*

- описує спроби слідчих маніпулювати Чумаком: *І от, знаючи ту славу, я саме тому й покликав вас сюди (1, с.32);*

- передає стан невизначеності, невідомості: *Але поїзд все торохтів і торохтів помалу, минаючи станції й полустанки, і вони сиділи, як на голках, берегли Андрієву валізочку та якийсь лантух з речами (1,с.51);*

- показують зміни, які відбувалися з героями внаслідок знущань і тиску: *Суть у тім, що, одсидівши одну добу, батько повернувся додому і довго не міг прийти до пам'яті (1, с.27);*

- змальовують дозвілля арештантів: *Руденко аж мінився на обличчі, а коли хтось кашляв або шерехтів, тим перешкоджаючи оповідати й слухати, Руденко метав на нього смертоносні блискавки з очей (1, с.99);*

- репрезентують теплі родинні стосунки між Чумаками: *Андрій засміявся та й тільки, вітаючись з братами (1, с.11);*

- зображують дорогу до в'язниці, яку долають майбутні арештанти: *Андрій рішуче не впізнавав своєї недавньої столиці, не бачивши її всього яких шість років (1, с.52); Андрій теж не звертав ні на кого уваги — підставив свою вихрасту голову й розхристані груди під сонце й дивився ген на величезний, модерний сірий блок, що величаво мерехтів попереду, заставивши цілий квартал уповздовж і вигнавшись високо вгору (1, с.55).*

Особливої стилістичної виразності відокремлений компонент набуває в ролі метафори. Письменник, описуючи вольовий характер і силу духу Андрія Чумака, апелює до цього засобу художньої виразності, який із граматичної точки зору є відокремленою обставиною, репрезентованою дієприслівниковим зворотом, наприклад: *І бився над всім, як тля в*

зачарованому колі, ламаючи лезо думки (1, с.136); Він належав до того покоління, що разом із старшими прийшло зухвало в історію й відчинило само собі й своїй клясі двері грудьми, **офірувавши за те свою молодість зелену й буйну, ще майже дітьми будши** (1, с.158);

б) відокремлені означення, виражені дієприкметниковим зворотом, що:

- створюють певні асоціації: *Ось такі химерні думки снувалися в його голові, **викликані тим прізвищем*** (1, с.224); *Крізь заграбовані діри дивилися тоскно грона мерехтливих очей, — дивились крізь темряву десь на утрачений світ, десь туди, де лишилась країна, **осяяна сонцем**, де лишилась Вітчизна, **озвучена сміхом дитинства і юності рано одятої**, де лишилась мати* (1, с.8); *Демон з поламаними крилами лежить, **повергнутий в прах**, і великі очі повні гордих сліз* (1, с.272); *Світ, в якому та легенда, та емблема, **вирізьблена на вогненнім щиті**, здається неймовірною і зовсім-зовсім неможливою, неправдоподібною* (1, с.20);

- репрезентують безпомічне становище ув'язнених: *Вони купчилились отарами, **зігнані в великі купи**, мов вівці, і, **оточені шпалерами варти**, тупо дивилися вперед — на сиву пустелю, в заткане легким туманом безмежжя* (1, с.14); *Вони ждали на вінду, **викликані, очевидно, на черговий контроль до цієї установи**, що хоч і не була культурно-мистецькою інституцією, але завідувала душами всіх митців і романтиків* (1, с.160);

- показують умови перебування у тюрмі: *Оперативник звів Андрія в самісінький низ, відкрив якусь камеру, **наповнену сопухом і сизим димом**, за яким нічого не було видно, лише суцільну стіну стоячих людей, і вихнув туди Андрія* (1, с.151); *Після "борщу" дано ще буквально по одній ложці каші, **звареної з яшної крупи*** (1, с.84); *Але оперативник мовчки взяв записку й пішов собі, **проведений Андрієвим чекаючим поглядом*** (1, с.204); *В камері всі наполохалися, коли в годину по півночі в відчинених дверях з'явився Андрій, немов Адам на брамі раю, **вигонений з того раю архангелом*** (с.155); *Всі, **викликані на допит уночі**, вранці повернулися*

(с.126); *І водночас Андрій відчув, як юрби обивателів кинулися, опановані містичним жахом, врозтіч* (1, с.315); *Його на цей "пост" обрали товариші одноголосне, просякнуті до нього повагою* (1, с.302); *Найгірша пайка, складена з дрібних шматочків і крихот, досталася самій Піфії-Васильченкові, але він не звернув на те жодної уваги* (1, с.108);

- змальовують характер і дії слідчих: *Фрей стояв, обернений до вікна, й, здається, не реагував ні на що, не чув ніби* (с.186); *Очевидно, Фресві було вкручено хвоста за його великодушність, проявлену шістнадцять днів тому* (1, с.282);

- передачі думок та міркувань героїв: *Виходило, що відповісти запереченням, це значить увесь рід поставити на одну дошку, ось на цю підлогу, замащену його кров'ю* (1, с.179);

- показують самопожертву в'язнів: *Зворушені уявними небезпеками, вони тиснуться одне до одного і не жаліють себе: кожен наввипередки готовий покласти життя за іншого* (1, с.25);

в) відокремлена поширена прикладка, яка характеризує:

- предмети: *Гейби величезне товпище пароплавів — кораблів фантастичного флоту — згромадились в порту і розпалювали печі, готуючись до вимаршу в невідомі рейси* (2, с.196); *Тут Григорій мав нагоду прочитати тайгову газету — часопис пралісів* (2, с.226); *Ним, тим кольором революційним, цебто кольором червоним, було вифарблено геть всі будівлі в центрі міста і навіть муровані огорожі* (2, с.40);

- персонажів: *А Медвин — бравий герой і грізний суддя та володар душ людей і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів, — стояв і тіпався...* (2, с.243); *Відколи поховав старого Чумака, отець Яков щодня приходив в обідню пору і сидів до вечора — потішав стару і навчав малу — дочку-підлітка, останню дитину, що лишилася при матері* (1, с.6); *А син — найстарший Чумаченко — подивився на свічечку, потім приник очима до портрета, як до живого, і довго не міг вимовити ні слова* (1, с.9); *У дверях стояв наймолодший — Андрій Чумак* (1, с.10); *А надто, як вони —*

малі Чумаченки — виступали залізною Чумаківською когортою у всіх хлоп'ячих війнах і побоевищах на оцій Сінній та на всіх інших площах та левадах їхнього міста (1, с.13); *І тішилась мати, стара Чумачиха* (1, с.15); *В розпалі братньої розмови до хати увійшла Катря, Андрієва подруга з тих прекрасних років перед в'язницею й засланням* (1, с.17); *А в них — у мисливців* — очі сяють від щастя й радості (2, с.23); *В кутку, насупроти Руденка, сидів той сивий дідусь, що перший знайомив Андрія з камерою, — це був робітник якогось наркомату на прізвище Прокопович* (1, с.77); *За цим сидів інженер Н — автор проекту цієї самісінької тюрми* (1, с.78); *Поруч з Диким сидів Охріменко і, нарешті, він — Андрій* (1, с.79); *Сам Карапетьян — перський вірменин, і розповідав свої історії на перський лад, які в сумі можна б поставити під один заголовок — "Перські мелодії" або "Перські мотиви"* (1, с.88); *Слідчий — кулак з довбню, голова з горіх, вчорашній футболіст,* — тріумфує (1, с.92); *А потім на них — на братів своїх* — глядячи, ставало тепло, й радісно, й певно так (1, с.103); *Одного дня їх — мешканців камери 49-ї* — забрали з камери (1, с.311);

г) відокремлені додатки, що виражають значення виключення, виділення або заміщення: *Часто стояв і, замість стріляти, дивився, як вивірка порасться з биркою...* (2, с.173); *Замість додому, вийшли на якісь бараки у вершині одного з допливів Бікіна* (2, с.178); *Григорій, замість підсісти або покликати, дивився на них похмурими очима і мовчав* (2, с.216); *Справа його скоро піде на трибунал, і слідчий обіцяв йому, божився, що йому дадуть легку кару — не більше п'яти років, замість розстрілу або 25 років* (1, с.116); *Але відчинилися двері й, замість Свистуна а чи Васильченка на рядниці, в дверях з'явилася людина в сніжно-білій одежі — якийсь випещений, пихатий красень в майському костюмі, з грузинськими рисами обличчя* (1, с.117); *Замість поскаржитись, Андрій облизав шерхлі губи й вів далі обірвану думку* (1, с.180); *Згадав іще, як на одному відомому трибуналі прокурор, убезпечуючи себе, вимагав там, де треба дати лише три роки, дати десять років, а оборонець, замість захищати, перевершив навіть прокурора,*

вимагаючи розстрілу (1, с.210); **Замість вибити йому пам'ять зовсім**, удар ту пам'ять повернув, а особливо тримав при пам'яті шалений біль в плечах (1, с.223); **За ці шістнадцять днів самоти, замість вимучитись**, Андрій тільки зміцнів фізично й зміцнів душею і тепер ішов "нагору" досить бадьорий (1, с.289); **Якось дивно чути це фантастичне ім'я, так би мовити, поетичний образ, легенду, замість натури**, в епоху оголеного реалізму, в епоху розлегендення всіх легенд (1, с.322); **Замість душу**, пускано воду з брандспойта (1, с.322); **Камери, замість порожніти**, наповнювалися, бо брали двох, а приводили п'ятьох (1, с.499); **Доведений до останньої грані, за якою починається божевілля, він навіть допомагав слідчим, — коли його починали бити, він у нестямі несамовито товк головою об підлогу, аж мучителі, замість бити, починали його тримати** (1, с.541).

2. Відокремлені члени речення, що відіграють важливу роль у створенні портретів персонажів:

а) обставини, виражені дієприслівниковим зворотом, які описують зовнішність Георгіані: **Витягнувши шовкову хусточку з кишені, обтирав нею гарне своє расове грузинське обличчя, свій орлиний ніс і чорні смоляні брови** (1, с.118);

б) означення, виражені дієприкметниковим зворотом, що характеризують:

- «товаришку Клаву»: **Очі її, обведені підозрілими великими синцями, метали блискавки, іскрили страшною злобою** (1, с.65); **Дивився на її маленькі ноги, взуті в бронзові туфельки, й пекучий, страшенний, непереможний сором почав навалюватися на все його єство** (1, с.192);

- епізодичних героїв роману: **Двоє гуляйпільців, засмалених вітрами, вивуджених десь кримським чи одеським сонцем, м'язистих, дебелих і суворих, стояли перед ним** (1, с.32);

в) означення, виражені одиничними прикметниками, які змальовують зовнішній вигляд:

- молодиці з немовлям: *Молода й вродлива, вона була сама ще як дівчина, спритна до жартів, до молодечого скалозубства* (2, с.102);
- старого бондаря: *Серед того всього один незабутній кадр врізався Андрієві в саме серце: старий бондар, довговусий і броватий, коли "лінійка" проїздила мимо, кивнув головою* (1, с.26).

3. Відокремлені члени речення, що увиразнюють пейзажі у творах:

а) обставини, виражені дієприслівниковим зворотом, які змальовують красу Тайги: *Сонце сліпуче било в очі, виринаючи з-за далеких сизих гребенястих пасом* (2, с.95); *Вода булькотіла, поспішала, щось розповідаючи на ходу камінцям та корінню* (2, с.102); *Вода сліпить, забиваючи сяйво і розриваючись всіма кольорами веселки, стікає по обличчю, по грудях...* (2, с.202); *Тільки парк, повз який вони проїздили, переїхавши площу, буйно розрісся, стояв, як дикий праліс* (1, с.14);

б) означення, виражені дієприкметниковим зворотом, що зачаровують унікальними картинами степів, лісиситих кряжів, річок: *Григорій дивився ліворуч на сизі кряжі під червоним колом, пересновані червоним павутинням променів, і думка мимохіть поверталась назад, до табору* (2, с.124); *Сонце, відбите снігом, сліпило очі* (2, с.223); *Туман стояв од морозу, а в тумані зацвіли ліхтарі, як кульбаби, оточені морозяними німбами* (2, с.193); *Місяць, що зійшов над хребтами лісистих кряжів, стояв, мов вогненний щит, низько прибитий до брами в нові краї, в невідомі світи* (1, с.53); *Замерзла і заметена снігом, лежала вона нерухомо, ця, така буйна і бистра улітку, річка* (2, с.224); *Ні, степи нагадують велетенську пасіку, заставлену безліччю вуликів, а в повітрі, замість роїв бджолиних, кружляють смерчами зграї шпаків* (2, с.276).

4. Відокремлені члени речення, якими послуговується автор для опису інтер'єру:

а) означення, виражені дієприкметниковим зворотом, які змальовують:

- хату родини Сірків: *Глянув просто себе — рясно на покутті купчаться святі, **прибрані королівськими рушниками, та ще такими, які в його бабусі були, там, у Трипіллі** (2, с.60);*
- купе потяга: ***Заставлені квітами, набиті валізами і патефонами, осяяні світлом різнокольорових абажурів**, вони були заселені експансивними і горластими мешканцями різного віку й статі* (2, с.18);
- кабінету слідчого: *Великий кабінет був яскраво освітлений, **заставлений м'якими фотелями, застелений килимами*** (1, с.30);
- в'язниці: *Отже, поклав пальцями й після того вони увійшли в коридор і пішли по **грубій мотузяній доріжці, простеленій на всю довжину коридора*** (1, с.67);
- голярні: *Кімнатка була зовсім манюсінька, але чиста, затишна й чепурна. Підлога, **вистелена кахлями, блискотіла*** (1, с.144);
- камери: *Ледве помітні двері, **оковані залізом**, з маленьким тюремним "вовчком" посередині* (1, с.66); *В ній було заґратоване вікно, **завішене ззовні чорною матерією*** (1, с.310).

5. Відокремлені члени речення, за допомогою яких передано фізичний та емоційний стан героїв. У цій локалізації можна теж виокремити семантичні відтінки. Нами спостережено, що відокремлені обставини у розглядуваних романах використовуються митцем під час передачі:

- відчуття голоду: *Голодні шлунки тільки даремно були розхвильовані, **спровоковані тією ложкою каші і увігнані в марні, розначливі корчі*** (1, с.97);
- розпачу: *Андрій притискає чоло до заліза ще дужче, щоб остудити розпечений мозок, та остудити його не може, мозок палахкотить **несамовито, запалений самим припущенням про зраду**, як страшною іскрою* (1, с.22); *Ті, що нещодавно пищали й лаялися **одчайдушно, стиснуті людським пресом**, теж не могли втриматися й*

пересновували свій стогін корчами сміху... (1, с.152); Йому хотілося кричати, **благаючи невідомо кого** (1, с.201);

- розгубленості: *І в той же час не було ніяких конкретних думок, жодної такої, на якій би можна зосередитися, то були уривки, шматки, жорсткості, порох, закручений у веремію* (1, с.102); **Глибоко втягнувши в себе повітря** (йому бракувало повітря), завмер, чекав (1, с.216); **Андрій, намагаючись зберігати максимальний спокій**, обернувся до стіни, а оперативник постукав у двері (1, с.163);

- задуми та суму: **Тяжко підперши голову**, думав і нічого не бачив у тій тяжкій задумі (1, с.16); **Сумно спершились головою на руку**, сидів і дивився в вікно обважнілими очима (1, с.45); **Спершились на лікоть і примруживши очі**, Андрій пильно вивчав світ, у який потрапив (1, с.73);

- межової ситуації: **Зціпивши п'ястуки й зуби**, він намірився тарабанити в двері доти, доки вони не відчиняться (1, с.83); **Але не вмерши в перший день**, Андрій взагалі вже не мав наміру умирати (1, с.286); Так вирішив Андрій, **підкоряючись властивому йому вовчому інстинктові**, що завжди вчасно сигналізував про небезпеку (1, с.117); В ньому підіймається страшенний протест проти замаху на його людську честь, та він спокійно дивиться на слідчого, слухає, як з коридора десь добуваються приглушені крики й стогони, і гарячково думає над методами оборони, **готуючись до найбезглуздіших речей** (1, с.167); Шалена гордість, що уперто оберігала його честь, вартувала над утомою й відчаєм, **не даючи пуститися берега** (1, с.189); **Всі двадцять п'ять літ в ньому зажили враз, запульсували, напружуючи кожний м'язок, мобілізуючи кожний нерв, кожний суглоб** (1, с.227);

- втрати самоконтролю: **Втративши панування над своїми нещасними нервами**, Андрій божевільне схоплюється назустріч лінієщі, але його збивають з ніг, гатять під боки обцасами й знову саджають на стілець (1, с.209);

- наслідки фізичних знущань: *Андрій не зреагував на слова Фрея, сидів, опутивши побиті руки вздовж тіла й звівши мокру голову на груди, і спазматичне схлипував від браку повітря* (1, с.191);

Для того, щоб якомога точніше передати різноманітні відчуття та емоції героїв, автор звертається й до відокремлених означень, виражених дієприкметниковим зворотом. З їх допомогою відображено:

- біль і страждання: *Андрієві здалося, що це почалося вже давно й триває вічність – ті брутальні крики, знущання, біль і втома; таке переконання в усьому його тілі, доведеному до крайньої, здавалось, межі вичерпання, напухлому, охопленому тоскним тупим болем* (1, с.207);

- жагу до життя: *Навдивовижу міцний Андрійів організм, скріплений фанатичною жадобою жити й могутньою волею до життя, справді "вичухувався"* (1, с.301).

Отже, Іван Багряний дуже продуктивно використовує у романах речення з відокремленими компонентами насамперед із функціональною метою. За допомогою цих синтаксичних конструкцій авторові майстерно вдається створювати влучні портрети героїв, змальовувати красу природи, описувати інтер'єр, передавати різні фізичні та емоційні стани. А також варто зауважити, що ці синтаксичні одиниці є невід'ємною частиною ситуацій, представлених в аналізованих романах.

ВИСНОВКИ

Дослідження структурно-семантичних і функціональних особливостей відокремлених членів речення, виявлених у романах І. Багряного «Тигрлови» та «Сад Гетсиманський», дозволяє зробити певні висновки й узагальнення.

В українському мовознавстві дискусійними є погляди на природу відокремлених членів речення, обсяг їх компонентів, що пов'язане з відсутністю єдиного наукового підходу до цих синтаксичних структур. У світлі останніх наукових досліджень стає зрозумілим, що вчення про про

відокремлені члени речення розвинене недостатньо, оскільки акцент робиться насамперед на інтонаційно-сміслових сторонах цього питання. Описуючи напівпредикативні звороти, варто звертати увагу на поширюючі компоненти та морфологічні засоби, які їх виражають, і аж ніяк не на традиційні означення, додатки й обставини, з якими, по суті, вони не є тотожними.

Дослідження відокремлених членів речення у художньому мовленні І. Багряного показало високу продуктивність їх актуалізації. За нашими підрахунками в розглянутих романах виявлено близько 500 речень з відокремленими компонентами, аналіз яких дав можливість простежити деякі тенденції їх використання. Вони виконують експресивну функцію, надають художньому мовленню виразності, підкреслюють ознаки та дії зображуваного. Поєднання різних видів відокремлень, їх формальне вираження ускладнює спосіб увиразнення вислову.

В ідіостилі І. Багряного відокремлені члени речення використовуються як засіб стилізації, відбивають прагнення автора показати дійсність у динаміці, привносять відтінок зіставлення через контрастність і приховане протиставлення, збагачують фразу інтонаційно, роблять її гнучкішою, збільшують експресію і створюють яскраві описові полотна.

В ідіолекті Івана Багряного речення з відокремленими компонентами представлені досить широко. Нами помічено, що найчастіше письменник використовує конструкції, ускладнені відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами. За своєю функцією в реченні вони поділяються на два основні типи: одні за своєю семантикою є ніби другорядними предикатами, бо, вступаючи в граматичний зв'язок із дієсловом-присудком, можуть виражати додаткову дію, а інші – можуть показувати ознаку дії, вираженої присудком, характеризуючи її щодо способу дії, часу, причинової зумовленості, допусту тощо. Ці синтаксичні конструкції допомагають досить влучно передати емоції, переживання, стан героїв у різних ситуаціях, відтворити найбільш драматичні події твору.

Варто зауважити, що поширеним видом відокремлених компонентів,

характерних для мови роману "Сад Гетсиманський" Івана Багряного, є означення, виражені дієприкметниковим, прикметниковим зворотами. Аналіз фактичного матеріалу переконує нас, що у дослідженому масиві відокремлені одиниці вживаються в художніх описах - портретах, пейзажах та інтер'єрах. Висока частотність аналізованих синтаксичних конструкцій, які відзначаються різноманітною гамою текстового вживання, дозволяє кваліфікувати відокремлені означення як семантико-стилістичний засіб ідіостилю Івана Багряного, використання якого зумовлене авторською манерою.

Прикладку як різновид означення також представлено в розглядуваних романах. Найчастіше І. Багрянний звертається до неї з метою уточнення або конкретизації.

На відміну від обставин та означень, відокремленими додатками автор послуговується не так активно. Їхньою функціональною роллю переважно є заміщення, виділення, виключення.

На наше переконання, досліджуючи особливості художньої мови письменника, ми досягли поставленої перед собою мети, ознайомилися із індивідуальними рисами творчої манери Івана Багряного, зокрема використання автором відокремлених конструкцій, утворили певні лінгвістичні колекції, за допомогою яких нам вдалося встановити стилістичну роль відокремлених компонентів у романах письменника-емігранта.

Загалом конструкції з відокремленими членами речення в ідіолекті Івана Багряного підпорядковані естетичним настановам письменника, актуалізують інформацію, увиразнюють напружену, високохудожню оповідь, надаючи їй ознак оригінальності. На наше переконання, широке використання відокремлених компонентів викликане прагненням письменника до літературно обробленої фрази.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Багряний І. Сад Гетсиманський. Київ: Наукова думка, 2005. 548 с.
2. Багряний І. Тигролови. Київ : Наукова думка, 2005. 368 с.
3. Бевзенко С. П., Литвин Л. П. Сучасна українська мова. Синтаксис. Київ: Вища школа, 2005. С. 133-140.
4. Бондаренко А. Екзистенціальна концептосфера в художньому мовомисленні роману Івана Багряного «Людина біжить над прірвою». *Слово і час*. 2009. №10. С.85-92.
5. Бріцин В. М. Відокремлені означення в українській та російській мовах. *Мовознавство*. 1976. № 5. С. 35-42.
6. Будько М. В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві. *Мовознавство*. 1991. №3. С. 63-68.
7. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка. Киев: Сов. шк., 1952. Т.1.478 с.
8. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Москва, 1881. С. 43.
9. Белошапкина В. А. Современный русский язык: Синтаксис. Москва: Высшая шк., 1977. 248 с.

10. Братусь М. Ф. Структурні, семантичні і стилістичні функції епітета в художній прозі І. Багряного: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 222 с.
11. Вакуленко Г. М., Кайдаш А. М., Клипа Н. І. Українська мова. Практикум. Модульний курс: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Ч. II: Синтаксис. Пунктуація. С. 51-60.
12. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. Москва: Высшая шк., 1973. 328 с.
13. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. 3-е изд., испр. Москва: Высшая шк., 1986. 640 с.
14. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підруч. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
15. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 224 с.
16. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. шк., 1982. 209 с.
17. Востоков А. Х. Русская грамматика. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1835. 408 с.
18. Галкина-Федорук Е.М., Горшкова К.В., Шанский Н.М. Современный русский язык: Синтаксис. Учебное пособие. 2-е изд. Москва: Либроком, 2009. 200 с.
19. Ганич І. Д., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища шк., 1985. 360 с.
20. Греч Н. И. Практическая русская грамматика. Санкт-Петербург, 1834. С. 371.
21. Грамматика современного русского литературного языка / под. ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: Наука, 1970. 767 с.
22. Дзюба І. «Бронебійна публіцистика». Іван Багрянний/ І. Дзюба // День : щоденна всеукраїнська газета : сайт.

23. Дудик П. С. Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підруч. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
24. Дудик П.С. Стилістика української мови: навч. посіб. Київ: Академія, 2005. 368 с.
25. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика: монографія / С. Я. Єрмоленко. Київ: Наукова думка, 1982. 210 с.
26. Жулинський М. Іван Багряний. *Слово і час*. 1991. №10. С. 13.
27. Завальнюк І. Найтиповіші засоби експресивного синтаксису в прозі Івана Багряного. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2011. Вип. 15. С. 191-197.
28. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект: навч. посіб. Донецьк: Донецький інститут психології і підприємництва, 2009. 137 с.
29. Кадомцева Л.О. Українська мова: синтаксис простого речення. К: Вища школа. 1985. 127 с.
30. Кадомцева Л.О. Граматичні форми ускладнення простого речення. *Укр мова і літ. в шк.* 1988. №2. С. 29-33.
31. Камынина А. А. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения. Москва: изд. Моск. ун-та, 1983. 387 с.
32. Камынина А. А. О полупредикативных конструкциях в простом предложении. Москва: изд. Моск. ун-та, 1974. 234 с.
33. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : Київ: Либідь, 1995. С. 95.
34. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. 3-тє вид., допов. і перероб. Київ: Вища шк., 1987. 351 с.
35. Ковальчук О. «Ми є. Були. І будемо ми!» (Вивчення роману І. Багряного «Тигролови»). *Дивослово*. 1999. №7. С.36-41.
36. Ковальчук О. Новітній українець у саду страждань: Образ головного героя І. Багряного «Сад Гетсиманський». *Дивослово*. 1997. №7. С.38-40.

37. Клещова О. Є. Мова публіцистики Івана Багряного: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 226 с.
38. Костюк Г. Іван Багряний: Сторінки спогадів // *Українська мова і література в школі*. 1993. № 10. С. 7.
39. Кулик Б. М. Курс сучасної української мови: підруч. Київ: Рад. школа, 1961. Ч II: Синтаксис. 286 с.
40. Лавріненко Ю. А. Іван Багряний – політичний діяч і письменник. *Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст:* у 3 кн. Київ, 1994. Кн. 2. С. 612-617.
41. Ладиняк Н. Б. Експресивні синтаксичні структури у художньому тексті (на матеріалі творів Івана Багряного). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. Вип. 11: у 2 т. Т.2. С.109-117.
42. Лисенко Ю. В. Прості ускладнені речення. Сучасна українська мова / за ред. О. Д. Пономарева. Київ: Либідь, 1997. С. 278.
43. Маклакова Г. В. Українська лінгвістична думка про образні парадигми в ідіолекті письменника (На матеріалі романів І. Багряного, О. Солженіцина). *Постаті та ідеї*. Київ, 1995. С. 110-114.
44. Мацько Л. І., Мацько О. М., Сидоренко О. М. Стилїстика української мови: підручник. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
45. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення: посібник. Київ: ППЯ. Січовик, 2006. 240 с.
46. Овсяннико-Куликовський Д. Н. Синтаксис русского языка. Санкт-Петербург: Изд-во И. Л. Овсяннико-Куликовской, 1912. С. 271-273.
47. Олександра Степанова. Сміливі завжди мають щастя (Урок за романом Івана Багряного «Тигролови»). *Дивослово*. 2012. №12. С.8-12.
48. Пасік Н. М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: навч. посіб. для студентів філол. ф-ту. Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. 206 с.

49. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. Москва: Учпедгиз, 1956. С. 406.
50. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення: навч. посіб. для студ. філ. фак. ун-тів і пед. ін-тів. Харків: Основа, 1992. 149 с.
51. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: підруч. Київ : Либїдь, 1993. 248 с.
52. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. [В 4 ч.]. Ч. 2. Составные члены предложения и их замены в русском языке / А.А. Потебня. Харьков : Унив. тип., 1874. 540 с.
53. Романова І. В. Екзистенціальні мотиви в романїстиці І. Багряного: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.01.01/Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2008. 19 с.
54. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. Москва: Высшая школа, 1963. 364 с.
55. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка / О, Б. Сиротина. Москва, 1980. 346 с.
56. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української літературної мови. Проблемні питання: навч. посіб. Київ: Вицашк., 1994. 672 с.
57. Сологуб Н. М. Естетична значимість синтаксичної організації художнього тексту (на матеріалі прози І. Багряного). *Проблемні питання синтаксису*: зб. ст. Чернівці, 1997. С. 164-167.
58. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. 516 с.
59. Сучасна українська мова: підруч. / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. 3-тє вид., перерлб. Київ: Либїдь, 2005. 488 с.

60. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін., за ред. М. Я. Плющ. 7-ме вид., стереотип. Київ: Вища шк., 2009. 430 с.
61. Христианінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови: посібник для вчителя. Київ: рад. шк., 1991. С. 104-111.
62. Чумак О. Г. Художньо-семіотична парадигма у мовотворчості І. Багряного. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету*. 2001. Київ: Видавничий центр КДЛУ. Вип.4. С. 221-226.
63. Шапошникова О. О. Дискурс божевілля у романах І. Багряного. *Вісник Харківського національного у-ту імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2014. Вип.71. С. 217-222.
64. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Ленинград: Учпедгиз, 1941. 620 с.
65. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підруч. Київ: ВЦ «Академія», 2004. С. 155.
66. Шугай О. І. Багряний або через терни Гетсиманського Саду: роман-дослідження. Київ: Рада, 1996. 480 с.
67. Шкуратяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2007. 823 с.